

BİR KELİME OLARAK ‘ANAYASA’NIN TARİHSEL YOLCULUĞU ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

THOUGHTS ON HISTORICAL JOURNEY OF THE CONSTITUTION AS A WORD

Faruk Y. TURİNAY*

Özet : Kelimeler hukuk biliminin ve tabii anayasa hukukunun vazgeçilmez malzemesidir. O yüzden, hukuki ve etimolojik bakış açılarıyla üzerine düşünülmeyi en az bilimin içeriği kadar hak etmektedir; hele söz konusu kelime anayasa ise. Bu makalede, anayasanın Türkçede, Batı ve Doğu dillerinin bazılarında, hem yazılı anayasalarda hem yazarların eserlerinde hangi ifadeler vasıtasıyla kullanıldığı, kelimenin doğumundan günümüze karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. İçinde anayasa kelimesinin geçtiği söz varlıkları ile da inceleme kapsamındadır.

Anahtar Kelimeler: anayasa, etimoloji, dil

Abstract : Words are inevitable instruments of jurisprudence and also of constitutional law. So, they merit to be thought with legal, etymological perspectives at least as contents of sciences; above all if the word is ‘constitution’. They have been examined comparatively that various synonyms of the word of ‘constitution’ in Turkish, some of western and eastern languages, and also written constitutions likewise works of authors since creation of the word. The terms which contain ‘constitution’ are in scope of the examination.

Keywords : constitution, etymology, language

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin her dalında olduğu gibi, anayasa hukukunda da bazı temel kavramların etimolojik, tarihi ve sosyal kökeninin araştırılması, anayasal konularda daha sağlıklı tespitler yapmak bakımından büyük bir ihtiyaçtır. “Anayasa” bu temel kavramların en önemlisidir. Bu terim, hem günlük hayatta hem hukuk ve siyaset dünyasında sıklıkla kullanılsa da, birtakım tartışmaları bünyesinde barındırmaktadır.

* Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi

Anayasanın bir yasa çeşidi olup olmadığı, aslında hukuku değil sadece siyaset bilimini ilgilendiren bir alan olup olmadığı, eğer hukuk bilimini ilgilendirdiği kabul edilirse felsefe ile tüm bilimler arasındaki ilişkinin bir benzerinin anayasa hukuku ile tüm hukuk dalları arasında olduğunun kabul edilip edilmediği bunlardan birkaçıdır. Anayasanın günlük dilde mecazi anlamda “müşteri memnuniyeti anayasası”, “tembellik anayasası”, “beslenmenin anayasası” ve benzeri pek çok şekilde kullanılıyor olması, kelimenin kamuya mülolduğunu gösterdiği gibi, anayasanın tarihsel yolculuğu üzerine düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

İkinci olarak söylemek gerekir ki, bilim dünyasında iki tür dünya vardır: kavramlar dünyası ve gerçekler dünyası. Kavramlar somut olayların adlarından başka bir şey değildir. Şayet bu iki dünya birbiriyle tam örtüşmüyorsa iki cins eksikliğin doğmuş olma ihtimali söz konusudur: Soyut düzeyde kavramlarla uğraşılırken gerçekler dünyasından uzaklaşmıştır. Mesela kavramlar üzerine konuşurken, genel kuralı her zaman özel durumlara uygulayarak aynı sonucun ortaya çıkacağını düşünme ve böylece tümdengelim hatasına (A dicto simpliciter ad dictum secundum quid) düşülmüştür. Veya birkaç özel durumdaki ortak hususları görerek onları bir çırpıda genel kural haline getirme yanılgısına (A dicto secundum quid ad dictum simpliciter) düşülmüştür. Siyasi ve somut dünyanın değişken menfaatleri nedeniyle kavramlar yanlış kullanılmaktadır. Her iki durumda da hukuk biliminin işlevini yerine getirmediği söylenebilir. Bu eksiklik tehlikesi en fazla anayasa hukukunda ortaya çıkabilir. Çünkü anayasa hukuku sadece anayasa hukukçularını değil, herkesi, bütün vatandaşları ilgilendirir.¹ Nitekim anayasa da ideal anlamda bir milletin fertlerinin hepsini ilgilendiren ortak konular hakkında kendi aralarında yaptığı sözleşmeden başkası değildir. Memiş'in deyiimiyle, anayasa Beethoven'in 9. senfonisidir. Toplumun mutluluğunu sağlayacak hukuksal ve siyasal orijinlerin sağlam ayarlara bağlanması sözleşmesidir. Toplumun geleceği meselesidir. Sınırsız değişim eğrisinin sınırsızlığını sağlayan sınırlı organlar eğrisidir.² Dolayısıyla bağlayıcı toplumsal kurallar olarak hukuk alanında en müşterek kavram “anayasa”dır. Bu yüzden araştırma yapmaya değer bir mefhumdur.

¹ GÖZLER, Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş, Ekin Yayınları, 2009, s.17

² Emin Memiş, “Anayasayı Yeniden Yapma ve Değiştirme Üzerine Analizler”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIV, Aralık 2010, Sa. 2, s. 497

Üçüncü olarak, hukukta kendisine anlam yüklenen tüm kelime ve kavramların ne anlama geldiği kadar, ne anlama gelmediği de hayati önem taşımaktadır. Sadece anayasa hukukunda değil; rekabet hukuku, ceza hukuku, icra ve iflas hukuku gibi hukukun tüm dallarında bu kural geçerlidir. Eskilerin deyimiyle hukukta her kavram “*efradını câmi, ağıyarını mâni*” olmalıdır. Yani içermesi gereken tüm unsurlarını içermeli ve içermemesi gereken hiçbirini bünyesinde barındırmamalıdır. Aksi takdirde kavram karmaşası meydana gelir. Hukuk dünyasında doğabilecek kavramlar karmaşası ise hukukun nesnelliğini yok ederek anarşinin yolunu açar. Bu bağlamda, hukukun ‘endemik’ niteликтteki zorlayıcılık özelliği göz önünde tutulduğunda; hukukta meydana gelebilecek bir keşmekeşin, diğer alanlarda olabilecek sorunlardan çok daha fazla tehlikeye yol açabileceği söylenebilecektir. Kavrama geri dönersek, anayasa ‘en çok sayıda kişiyi ilgilendiren hukuki terim’ kimliğiyle, anlam haritasını çizmeye en layık kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar, yeryüzünde kullanılan kelimeleri, yaşanan olayların günlük hayatta yarattığı değişikliklerden ötürü, kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak oluşturmuştur. Bu değişimi toplumsal yapılarda adlandırma çabaları Sanayi Toplumu’ndan Bilgi Toplumu’na geçiş biçiminde yoğunlaşmaktadır.³ Devlet, cumhuriyet, millet, vatan, egemenlik, hukuk, demokrasi ve anayasa gibi evrensel kelimeler ilk meydana getirilmelerinden bugüne, en çok evrim geçirmeye elverişli olanlardandır. Zira yönetim biçimleri, toplumların gelişmişlik düzeyi, yaşam tarzı, ideolojiler değiştikçe bu kelimelerin de içi her devirde farklı şekilde doldurulagelmiştir. Bu görüşe verilecek en güzel örnek, kanaatimizce “*respublica*” kelimesidir. Roma hukukunda da yaygın olarak kullanılan “*res*” kelimesi “*şey, mal*” anlamını; “*publica*” ise “*kamusal, halkı ilgilendiren*” anlamını taşımaktadır. Bileşik “*respublica*” sözcüğü, Roma İmparatorluğu’ndan XVIII. Yüzyıla kadar “*devlet*” manasında kullanılmışken; 1789’daki Fransız İhtilali’nde kral ve kraliçenin giyotinle idam edilerek soya dayalı yönetim (hereditary monarchy) yerine monarşidışı bir devlet şekli olan cumhuriyetin kurulmasıyla “*cumhuriyet*” kav-

³ Güney Nair, “Bilgi’nin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları” C.Ü. İBF Dergisi Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın anısına, s.329, <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/108.pdf>, erişim tarihi: 2.3.2011

ramını karşılayacak şekilde kullanılmaya başlamıştır.⁴ İşte, hukukun anlam yüklediği, böylece bağlayıcılık kazanarak pozitif hukuka girmiş en önemli kelimelerden biri olan “*anayasa*”nın etimolojik kökenleri de bahsi geçen nedenlerden dolayı önemlidir. Bu sözcüğün geçen yüzyıllar boyunca hangi siyasi olaylarda, hangi toplumsal belgelerde ne şekilde kullanıldığı, sonunda hangi şekli aldığı, anayasa hukuku alanında yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır.

Bu makalede “*anayasa*”, bir kelime olarak, hukuki ve dilbilimsel bakış açılarının her ikisini de dikkate alan bir yaklaşımla, Türkçede ve yabancı dillerde var olduğu andan itibaren değişen anlamları, kullanımlarıyla incelenmiştir. Bu incelemeye hem anayasa koyucuların hem de doktrini oluşturan yazarların dilbilimsel tercihleri ve tabii her bir konudaki kanaatimiz dâhil edilmiştir.

1. KELİME VE KAVRAM

Kelime anlamlı ses ya da ses birliğidir. Kavram ise bir nesnenin, bir düşüncenin insan zihnindeki soyut ve genel varlığı/biçimidir. Kavram kelime veya kelimelerden oluşur. Bu yüzden kelime ile kavram birbirinden kolayca ayıramaz. Hele anayasa gibi hukuki değeri çok yüksek bir kelime/kavram söz konusu ise zorluk daha fazladır. Fakat diğer yandan, konunun geniş olması bu ayrımı mecburi kılmış ve yapılan bölümlleme sayesinde kelime-kavram ayırıştırmasındaki zorluk bir ölçüde dengelenmiştir. “*Bir kelime olarak anayasa*” başka bir makalenin konusudur.

2. TÜRKÇEDE ANAYASA

Genel Olarak

Anayasa, ana ve yasa kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve Türkçeye kazandırılmıştır. Her ne kadar son yıllarda istikrar ve yaygınlık kazanmış bir kullanımı olsa da, bu kavramın Türk hukuk düzenine girmesinden itibaren pek çok değişik kullanımı olmuştur. Türk anayasacılık tarihinde şimdiye kadar, anayasa yerine “*ana tüze*”,

⁴ “*Respublica*” ve devlet tartışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. AKAL, Devlet Kuramı, Dost Yayınları, 2000; AKAL, İktidarın Üç Yüzü, Dost Yayınları, 2003;

“teşkilat-ı esasiye”, “esasiye”, “esasi”, “esas”, “esas teşkilat”, “ana” (hukuk), “devlet ana” (hukuku) tabirleri kullanılmıştır. Şimdiye değin anayasa yerine pek çok kelimenin kullanılmış olması şaşırtıcı değildir. Zira gerek hukuk alanında gerekse diğer sosyal bilimler alanında bir kavram için daima tek bir kelimenin kullanıldığı nadiren görülür.

Hukuk alanında, yazarlar kadar kanun koyucunun ve mahkemelerin de aynı kavram için farklı farklı kavramları tercih ettikleri, hatta herhangi bir kanundaki herhangi bir hükmü değerlendirmesine dâhil ederken, o hükmün kanunda yazan özgün halini değil, o günün Türkçesine kendince uyarlanmış sürümünü esas aldıkları görülmektedir. Özellikle Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Borçlar Kanunu gibi önceki yıllarda kullanılan bir Türkçe ile kaleme alınmış yasalarla ilgili kitaplarda⁵ durum böyledir. Hem Türkçe yazılmış hukuk kitaplarında hem de Türk mevzuatında kelime seçimiyle ilgili bir berraklıktan söz etmek zordur. Kuşkusuz bu durum ‘anayasa’ terimi için de geçerlidir. Anayasanın, hukuk dünyasında en çok atıfta bulunan veya bahsi geçen kavram sıfatıyla, adlandırılması diğer hukuk terimlerine oranla daha çetin bir iş olsa gerektir.

Dilbilgisi Bakımından

a) Anayasa ve yerine kullanılan ibarelerin dilbilimsel incelemesi

Anayasa, yukarıda değinildiği üzere iki isimden oluşan bir isim tamlaması olup aynı zamanda bir bileşik kelimedir. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğüne bakıldığında anayasa, *“1. Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa, kanunuesası. 2. mec. Temel, esas”*⁶ şeklinde karşılanmaktadır. Makalenin konusu bağlamında, ana sözcüğü, Sözlüğe göre, *“temel, asıl, esas”*⁷ anlamlarına gelmektedir. Yasa ise *“devletin yasama organları tarafından konulan ve uyulması gereken kurallar bütünü, kanun”*⁸ olarak tanımlanmaktadır.

⁵ Örneğin Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’in Medeni Usul Hukuku kitabı bu özelliktedir.

⁶ Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, “anayasa” başlığı, erişim tarihi: 8.3.2011

⁷ Loc.cit., “ana” başlığı, erişim tarihi: 8.3.2011

⁸ Loc.cit., “yasa” başlığı, erişim tarihi: 8.3.2011

Kelsen'in⁹ normlar hiyerarşisi tezi bakımından ise yasa, anayasanın altında, tüzük, yönetmelik ve bireysel işlemlerin üzerinde yer alan normdur. Dolayısıyla anayasa ile yasa (kanun) arasında *lex superior-lex inferior*¹⁰ (üst kural-ast kural) ilişkisi vardır.

Bu bilgiler ışığında yapılacak değerlendirmeye göre, anayasa, ana (asıl, temel) kanun demektir. Hukuk tekniği bakımından anayasa asıl, temel kanun mudur? Bu soruya hayır cevabı vermek için güçlü bir neden yoktur. Değiştirilmesi sıradan bir yasanın değiştirildiği usulle aynı olan yumuşak anayasaların varlığı¹¹ anayasanın bir yasa türü olarak asıl-temel kanun olduğu görüşünü desteklemektedir. Diğer yandan anayasaları çoğu zaman olağanüstü yetkilere sahip veya bir kurucu meclisin (sonuç itibariyle bir meclisin) yaptığı gerçektir¹². Normlar hiyerarşisi anlayışı uyarınca, bir norm başka bir normla aynı şekil kurallarına uyularak değiştiriliyorsa onlar aynı düzeyde ve aynı sıfattadır. Buna göre, anayasa bir yasadır. Nitekim anayasalarda yapılan değişiklikler şekli olarak bir yasayla yapılmaktadır. Örneğin, 1982 Anayasası üzerinde gerçekleştirilen, 12 Eylül 2010'da halkoyuna sunulan anayasa değişiklik paketi 5982 sayılı "*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*" ile hukuki varlık kazanmıştır. Bir başka yönden incelemek gerekirse, "*anayasa*", içerdiği kuralların günlük yaşamdaki vazgeçilmezliği, insanlar arasında en çok sorun olan "*nasıl yönetileceğiz?*" sorusuna yanıt verebilen bir norm olması ve "*üst kural*" işlevi dolayısıyla 'ana/temel/esas' sıfatını hak etmektedir. Yalnız bu açıdan bakıldığında "*anayasa*" terimi doğru bir seçimdir.

Hiç şüphe yok ki, 'bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren kurallar bütünü'nün 'anayasa' olarak adlandırılmasının eleştirilebilecek yönleri de vardır. Her şeyden önce, anayasa bir tür yönetim yasası ise bazı anayasalarda sadece yönetimle

⁹ Hans Kelsen (11 Ekim 1881 - 19 Nisan 1973) Avusturya-ABD vatandaşı hukukçu. 1919'da Viyana Üniversitesi'nde kamu hukuku ve idari hukukta profesör olmuştur. Ayrıca 1920'deki yeni Avusturya Anayasası'nın hazırlanmasında da çalışmıştır. 1934'te Salt Hukuk Kuramı isimli ünlü eseri ilk kez yayımlanmıştır.

¹⁰ Gözler, Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, 2009, s.234

¹¹ Mesela 1921 Anayasası yumuşak bir anayasadır; diğer kanunların tabi olduğu rejime göre kabul edilmiş (1921), değiştirilmiş (1923) ve kaldırılmıştır (1924).

¹² Mesela 1982 Anayasası Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi'nden oluşan kurucu meclis tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra halkoyuna sunulmuştur.

ilgili değil, iktisatla, maliyeyle, ormancılıkla, kooperatifçilikle, tüketicilerle, esnafla, sanatkârla, tabii servetlerin değerlendirilmesiyle ilgili hükümlerinin bulunması tanımla bağdaşmamaktadır. O halde anayasa başka bir şeydir. Hukuk bilimi, somut etkileri olan kurallar topluluğuna doğru ismi koymalıdır. Bu kelime telaffuz edilince, içindeki yasa kelimesinin etkisiyle akılda ilk beliren anlam, anayasanın salt hukuki bir söz olduğudur. Hâlbuki herkesçe teslim edileceği üzere anayasalar sadece hukuki metinler değildir; aynı zamanda siyasi, iktisadi, toplumsal kurallar topluluğudur. Hukukçu, kavramlar dünyasında salt hukuk tekniği gözlüğünü çıkardıktan sonra hukuk tekniğini de içeren ve tüm hukuk kurallarını yaratan insani gerçeklik gözlüğünü taktığında klasik bir tabirle anayasanın sadece anayasa olmadığı hakikatiyle karşılaşacaktır. Bu durumda anayasanın aslında ne olduğu meselesi ortaya çıkmış demektir. Bunlara ilave olarak, dilbilgisi bakımından ‘anayasa’ incelenirken, Türk-Osmanlı anayasacılık tarihinde anayasa terimine kadar kullanılan kelimelerin yakından ele alınması gerekir.

“*Kanun-u Esasi*” hukuk düzenimizde anayasa yerine kullanılan ilk deyim olup ilk anayasamızın resmi adıdır. Asla ilişkin kanun, esasla ilgili kanun gibi anlamlara gelmektedir. Tarık Zafer Tunaya’nın not ettiğine göre, Fransızcada anayasa yerine kullanılan sözcük¹³ karşılığı “*kanun-ı esasi*” kelimesinin kullanılmasını ilk defa Sadrazam Mehmet Sait Paşa önermiştir¹⁴. Kanun-u Esasi, anayasaya oldukça yakın bir anlama sahiptir. Dolayısıyla yukarıda anayasa kelimesi tercihinin isabeti noktasında lehe ve aleyhe olarak belirtilen hususlar büyük ölçüde kanun-u esasi ibaresi için de geçerlidir.

“*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” 1. Meclis’in Kanun-u Esasi’nin yerine vazettiği maddi anayasa olan 1921 Anayasası ile 1924 Anayasasına verilen isimdir. 1921’de Kanun-u Esasi yerine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ibaresinin kullanılmasının sebebi, bu düzenlemenin açıkça Kanun-u Esasi’yi yürürlükten kaldırmıyor oluşudur. Hâlbuki açıkça belirtilmese de içerdiği hükümler Kanun-u Esasi ile bağdaştırılamayacak düzeyde başkadır. Ayrıca, bu ismin tercih edilmesinde dönemin siyasi koşullarının¹⁵ büyük etkisinin olduğu inkâr edilemez. Belki şartlar uy-

¹³ constitution

¹⁴ Gözler, Anayasa Hukukunun Metodolojisi, s.132, <http://www.anayasa.gen.tr/metodoloji-3-s-117-196.pdf>, erişim tarihi: 9.3.2011

¹⁵ Bahsi geçen dönem Ankara’da bir meclisin toplanmasıyla birlikte yurdun o zamana kadarki tek yetkili siyasi otoritesi olan İstanbul Hükûmetine karşı tavır

gun olsaydı, yine Kanun-u Esasi ismi tercih edilecekti. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu günümüz Türkçesiyle, ana kuruluş kanunu veya temel oluşum kanunu şeklinde ifade edilebilir. Anayasanın tüm özellikleri dikkate alındığında, anayasa yerine kullanılan ifadeler arasında en isabetli olanı kanımızca 'Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Şöyle ki, anayasanın içerdiği unsurlar en temel ve olmazsa olmaz özellikte bir oluşumu, ilk kuruluşu ortaya koyar. Teşkilat zaten örgüt, kuruluş veya oluşum demektir. Tabi, bu teşkilatı diğer teşkilatlardan, örneğin Milli İstihbarat Teşkilatı'ndan ayırt edecek bir sözcüğe ihtiyaç vardır ki bu 'esasiye'dir. Anayasa şekli açıdan bir kanun olduğuna göre 'Teşkilat-ı Esasiye Kanunu' her açıdan kavramı en iyi ifade eden tamlamayı oluşturmaktadır. Nitekim Gözler, konuya ilişkin olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “*“Teşkilât-ı esâsiyye kanunu”* terimi *“kanun-ı esâsi”* terimine nazaran Fransızca *constitution* kelimesine daha uygundur. O halde, 1920'lerin Türkçesiyle *“teşkilât”*, *constitution* kelimesi için yerinde bir çeviridir. Herhalde bu *“teşkilât”*a, onu özel teşkilâtlardan ayırmak amacıyla ve 1876'nın mirasıyla bir de *“esâsiyye”* sıfatı eklendi. Böylece *“teşkilât-ı esâsiyye”* veya *“esas teşkilât”*, Fransızca *constitution* kelimesinin doğru bir karşılığı olarak dilimize yerleşti. Bugünkü Türkçeyle *“esas teşkilât”*, *“temel kuruluş”*, *“ana kuruluş”* demektir. 1920'lerde *“Teşkilât-ı esâsiyye”* veya *“esas teşkilât”* kelimelerine bir de kanun kelimesini eklemekte bir sakınca görülmemiştir. Böylece esas teşkilatı düzenleyen kanuna da *“teşkilât-ı esâsiyye kanunu”* veya *“esas teşkilât kanunu”* denmişti. Keza, Fransızcada da *constitution* kelimesi ile kanun anlamına gelen *loi* kelimesinin birlikte, sıfat tamlaması şeklinde kullanıldığı da olur. *Loi constitutionnelle*, anayasal kanun demektir. Bu aslında *“esas teşkilât Kanunu”*ndan başka bir şey değildir.”¹⁶. Yazarın bu değerlendirmesi anayasanın tarihsel yolculuğunu da aydınlatmaktadır.

Anayasa, şimdilik, kavramın tarihsel yolculuğunda aldığı son halidir. “Yasa” kanun demektir. “Ana” ise bilindiği gibi yavruyu doğuran

alınan, yepyeni bir devletin tohumlarının atıldığı, yeni bir devlet rejimine doğru bayrak açmış bir dönemdir. Halk büyük oranda İstanbul Hükümeti'ni, hilafeti ve saltanatı meşru sayıyordu. Nitekim TBMM'ye karşı çıkan ve çıkartılan isyanların sebeplerinin başında kamuoyunun bu eğilimi gelmektedir. TBMM'nin meşruiyet sorunlarıyla karşılaştığı bu dönemde ağıktan açığa Kanun-u Esasi'yi ilga ettiğini ilan etmesi rasyonel olmazdı.

¹⁶ Gözler, op.cit., s.133, <http://www.anayasa.gen.tr/metodoloji-3-s-117-196.pdf>, erişim tarihi: 9.3.2011

dişidir. Bu anlamda “anayasa” “yasaların anası”, yani “yasaların kendisinden doğduğu yasa” anlamına gelmektedir¹⁷. Sözü edilen düşünceye göre kanunlar anayasadan doğmuştur; anayasa olmasaydı kanunlar da olmazdı. Diğer yandan kanunların yasama organının koyduğu kurallar olduğu tezi göz önüne alınırsa, anayasanın kanunların anası olduğu fikri eleştiriye açık hale gelir. Çünkü anayasa hukuku doktrininde yaygın surette kabul görmüş yasama yetkisinin asliliği ve genelliği diye iki kural vardır. Yasama yetkisinin asliliği (ilk-elliği), yasama organının bir konuyu doğrudan doğruya, yani araya herhangi bir işlem girmeksizin düzenleyebilmesi olup yasama yetkisinin genelliği ise kanunla düzenleme alanının konu itibarıyla sınırlandırılmamış olduğunu, yasama organının bir konuyu dilediği ölçüde ayrıntılı olarak düzenleyebileceğini ifade eder¹⁸. Tanımlara bakılırsa, yasama organının hiçbir anayasal organın sahip olmadığı müthiş bir yetkiye, aykırı olmamak şartıyla anayasada düzenlenmemiş konularda dahi kanun çıkarma yetkisine sahip olduğu görülecektir. Böylece anayasa-kanun ilişkisi ile kanun-diğer hukuki işlemler ilişkisi arasında büyük bir fark olduğu kabul edilmiş olacaktır. Diğer hukuki işlemler ‘secundum legem’ koşuluna tabi iken; yasama organının yaptığı norm olan kanun ‘intra legem’dir¹⁹. Dolayısıyla, yeniden anayasaya dönecek olursak, anayasanın yasaların anası olduğu düşüncesini benimsemek güçleşmiştir. Pekâlâ, bazı yasalar anayasadan değil; bizzat ve sadece yasama organının iradesinden doğabilecektir. Buna şu eleştiri getirilebilir: Anayasada önemli konularla ilgili düzenlemeler yer alır; yasama organı anayasaya aykırı kanun yapamayacağına göre, normlar hiyerarşisi kanun-diğer hukuki işlemler arasında olduğu kadar belirgindir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken bir kural varsa o da şudur ki, bir normun statüsü tespit edilirken hukuken içerdiği konu değil normun niteliği dikkate alınır.

¹⁷ Gözler, loc.cit., s.134

¹⁸ Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 2005, s.191

¹⁹ Özbudun, loc.cit. s.192; ‘Secundum legem’ Latince de ikincil norm, başka bir normdan kaynağını alan norm demektir. Kanun dışındaki hukuki işlemler secundum legem’dir, kanundan doğar. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 115. maddesine göre tüzükler ancak kanunlara aykırı olmamak şartıyla çıkarılabilir. Yine 124. maddeye göre yönetmelikler kanuna aykırı olamaz. Sözleşmeler, tek taraflı işlemler ve genelge, özelge, tebliğ, sirküler vs. düzenleyici işlemler ise evleviyetle kanuna aykırı olamayacaktır. ‘Intra legem’ Latince de kural-ıçısı anlamına gelir. Kanunun ‘intra legem’ olması yeterlidir. Yani anayasaya aykırı olmamak dışında kanunu sınırlayan hiçbir şey yoktur.

O halde 'anayasa' teriminin; oluşumu, teşkilatı ifade etme hususunda dilbilgisi bakımından pek isabetli bir tercih olmadığı söylenebilecektir.

"Anayasa", aşağıda daha ayrıntılı ele alındığı gibi, 1924 Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu için 1945-1952 yılları arasında ve 1961 ve 1982 Anayasalarımız için kullanılmıştır. Esen'in²⁰ belirttiğine göre, "anayasa" terimini ülkemizde ilk kullanan, 1930'lu yıllarda Jandarma Subay Okulunda esas teşkilât hukuku dersi okutan Osman Nuri Uman'dır²¹. Uman'ın anayasa terimini kullanmasında dil hassasiyetinin etkili olduğu tahmin edilebilir bir şeydir. Zaten, anayasanın diğer terimlere nazaran en bariz üstünlüğü basit/öz-Türkçe kökenli oluşudur. Yoksa diğer açılardan, seleflerine göre daha zayıf bir kavram olduğunu vurgulamakta sakınca yoktur.

b) Anayasa hukuku terimi

Bir kelime olarak 'anayasa'yı incelerken 'anayasa hukuku' terimine temas etmemek mümkün olmayacaktır. 'Anayasa hukuku' da bir isim tamlamasıdır. Dilbilimsel açıdan incelendiğinde görülecektir ki; isim tamlamalarında asıl ifade edilmek istenen, temel, geniş kavram ikinci sözcükte yer alır. Birinci sözcük ise ikinci sözcüğün bir türünü, dalını veya yönünü oluşturur. İlk sözcük ikinci sözcüğü anlamsal olarak sınırlar, ayrıntılandırır. Hatta ikinci sözcüğün alanı öyle daralır ki, içermesi gereken anlamları da içermez olur. İşte 'anayasa hukuku' kavramında böyle bir yanlışlık söz konusudur. Anayasa hukuku ne anlama gelir? Devletin temel organlarını, işleyişini belirten ve fakat aynı zamanda hâlihazırda yürürlükte olan anayasada yazılı kurallar hakkındaki hukuk dalı olduğu hemen zihinlerde belirecektir. Peki, aslında anayasa hukuku kapsamında olması gereken bir müessese, örneğin devlet başkanının suçlandırılması, anayasada yer almıyorsa anayasa hukukunun kapsamında ele alınmayacak mıdır? Şüphesiz şu soruya hayır cevabını vermek gerekir. O halde nazik bir sorun vardır: anayasa hukuku deyimi, aslında içermesi gereken anlamların tümünü bünyesinde barındırmamaktadır! Olması gerekenden daha dar kapsamlıdır. Çünkü "anayasa" önemi haiz olduğu halde bir müessese ya

²⁰ Prof. Dr. Bülent Nuri Esen (1911-1975) Türk hukukçu.

²¹ Gözler, loc.cit., s.133

da bir husus, yürürlükte olan anayasada yer almıyor olabilir. Söz konusu ihtimal her zaman mevcuttur. Bütün bunlar dikkate alındığında doğru ifade ne olmalıydı? Düşüncemize göre, “anayasal hukuk” şeklinde bir sıfat tamlaması, özellikle de yabancı dillerdeki karşılıklarına paralel olarak, daha isabetli olurdu. Nitekim Gözler de, anayasa hukuku terimini eleştirmektedir²². Terimin yabancı dillerdeki karşılıkları ile Türkçeye çevrilmiş biçimi hakkındaki eleştirilere aşağıda değinilecektir. Şu var ki, ‘anayasa hukuku’nun başlı başına bir kavram ve bir deyim olarak ele alınması başka bir makalenin konusunu oluşturacaktır.

c) Pozitif Hukukta

Osmanlı Devleti’nin son döneminde dahi tedavülde olmayan anayasa sözcüğü, pozitif hukuk bağlamında ilk kez 1945 yılında hukuk dünyamıza girmiştir. 20 Nisan 1924’te çıkarılan, 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 10 Ocak 1945 tarihli ve 4695 sayılı Kanunla sadeleştirilmiş ve bu haliyle 24.12.1952 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihte 5997 sayılı Kanunla²³ 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişiklikleriyle birlikte yeniden yürürlüğe sokulmuştur. Dolayısıyla, 1945–1952 arasında yürürlükte kalan sadeleştirilmiş anayasa, içerik olarak 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile aynı olmakla birlikte, hukuki açıdan (şekli olarak) farklı bir anayasadır.²⁴ Bu yüzden bu anayasanın 1945 Anayasası olarak nitelendirilmesinde sakınca yoktur. Yine 1952’de yeniden yürürlüğe konan önceki metinle birlikte, aslında o dönemde üç adet anayasadan (1924, 1945 ve 1952) söz etmek mümkündür. Pekâlâ, 1945’te neden böyle bir değişikliğe ihtiyaç duyulmuştur? Bu sorunun cevabını bulabilmek için 1945 Anayasasının 104. maddesine bakmak gerekmektedir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun yürürlüğe konmuştur.”²⁵ Demek ki, ‘teşkilat-ı esasiye’ teriminden ‘anayasa’ya geçişin sebebi içerik değil şekildir; dil konusundaki tutumdur. 1930’lu yıllarda M. Kemal Atatürk tarafından da desteklenen

²² Gözler, Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş, s.12-13

²³ (R.G. 31.12.1952-8297)

²⁴ ATAR, Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar, Mimoza Yayınları, 2008, s.183

²⁵ Loc.cit. s.192

Güneş Dil Teorisiyle özdeşleşen öz-Türkçecilik akımının bir tezahürü olarak böyle bir değişikliğe gidilmiştir. Nitekim 1945 Anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla birlikte incelendiğinde²⁶, maddelerdeki pek çok kavramın anlam muhafaza edilmek kaydıyla ikame edilerek eş anlamlılarının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, ilk halindeki “idari dava ve ihtilafları rüyet ve hükümetçe ihzar ve tevdi olunacak kanun layihaları ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri üzerine beyanı mütalaa gerek kendi kanunu mahsus ve gerek kavânin-i saire ile muayyen vezaifi ifa etmek üzere bir Şurayı Devlet teşkil edilecektir yerine “*idare davalarına bakmak ve idare uyumsuzluklarını çözmek, hükümetçe hazırlanarak kendine verilecek kanun tasarıları ve imtiyaz sözleşme ve şartlaşmaları üzerine düşünüşünü bildirmek gerek kendi özel kanunu ve gerek başka kanunlarla verilecek görevleri yapmak üzere Danıştay kurulur*” (m.51), “*hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir*” yerine “*egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” (m.3), “*meclis icra salahiyetini kendi tarafından müntehap Reisicumhur ve onun tayin edeceği bir İcra Vekilleri Heyeti marifetiyle istimal eder*” yerine “*meclis yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır*” (m.7) ibareleri dil bakımından yapılan değişikliklerin “anayasa”ya özgü olmadığını göstermektedir. Fakat Gözler, sadeleştirme ile elde edilen metin ile ilk metin arasında örneğin 59. maddeye ilişkin farklı şekilde yorumlanabilecek kelime farklılıklarının olduğunu belirterek, bunun hukuk tekniği bakımından zararlı sonuçlara yol açabileceğini ifade etmektedir.²⁷

Anayasa kelimesinin Türk hukukuna ilk defa ne şekilde girdiğini inceledikten sonra, ‘anayasa’ yerine daha önceden hangi terimlerin kullanıldığına bakmakta fayda vardır. Osmanlı-Türk anayasacılık tarihi, bütünlüğünden kuşku duyulamayacak bir kitabın başlığını oluşturabildiğine göre²⁸, anayasanın geçmişini araştırırken Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki anayasal isimlendirmeleri ele almanın mahzuru olmayacaktır.

1876, ilk Osmanlı-Türk anayasasının ilan edildiği yıldır. 1876 Anayasası, “*Cemiyet-i Mahsusa*” adını taşıyan bir kurulca Belçika, Polonya ve Prusya anayasalarından yararlanılarak hazırlanmış ve Mithat

²⁶ Loc.cit. s.169-192

²⁷ Gözler, Kemal, “1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu”, www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm; (erişim tarihi: 4.3.2011)

²⁸ Bkz. TANÖR, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, 1992

Paşa başkanlığındaki Heyet-i Vükela'dan da geçtikten sonra 23 Aralık 1876'da Padişah İkinci Abdülhamit tarafından 'ferman' biçiminde ilan edilmiştir.²⁹ Resmi adı "*Kanun-u Esasi*" dir. İkinci anayasa, yalnız yirmi dört maddeden oluşmakla birlikte içerdiği hükümler itibariyle kaçınılmaz şekilde "*anayasa*" olarak nitelendirilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunudur.³⁰ Üçüncü anayasa, yukarıda değinildiği üzere 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, dördüncüsü 1945 Anayasa'sı, dördüncüsü 1952 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunudur. Beşinci anayasa, 9 Temmuz 1961'de halkoyunca kabul edilmiş Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'dır.³¹ Ve sonuncusu 7 Kasım 1982'de halkoylamasıyla kabul edilmiş, (1982 Anayasası olarak adlandırılan) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'dır.³²

Bu noktada genel olarak Osmanlı-Türk anayasalarına bakıldığında; sırasıyla Kanun-u Esasi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Anayasa, (yeniden) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ibarelerinin kullanıldığı, kelime tercihinde bir yeknesaklık olmadığı görülmektedir. 1961 yılından sonra ise "*anayasa*" deyimini pozitif hukuk bağlamında süreklilik kazanmıştır.

d) Genel Kullanım ve Doktrinde

Türkiye'de hukuk fakültelerinde, anayasal konularla ilgili çalışma yapan kürsünün adı uzun yıllar boyunca esas teşkilat hukuku kürsüsü olarak anılmıştır. Mesela Cumhuriyetin ilk hukukçularından olan Tarık Zafer Tunaya, akademik hayatına "*esas teşkilat*" kürsüsünde başlamıştır. Yine hukukçulardan Ali Fuat Başgil³³, İstanbul Üniversitesinde uzun yıllar "*Teşkilat-ı Esasiye Hukuku*" dersleri vermiş, 1933-1934 yılında, İstanbul Üniversitesi'nin yeniden yapılandırılması sırasında, bu üniversitenin Hukuk Fakültesi'nde, "*Esasiye Hukuku Profesörlüğü*" ne tayin edilmiştir. Başgil, 1934 yılında üç cilt olarak "*Esas Teşkilat Huku-*

²⁹ ATAR, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 2009, s.20

³⁰ 20 Ocak 1337 (1921)'de kabul edilip 1-7 Şubat tarihleri arasında Ceride-i Resmîye'de yayımlanmıştır.

³¹ ATAR, op.cit, s. 109; 20 Temmuz 1961'de Resmi Gazetede 334 sayılı kanun olarak yayımlanmıştır.

³² Loc.cit. s.1

³³ Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, (d. 1893 - ö. 1967 İstanbul), Türk Hukukçu ve Siyaset Adamı

ku Dersleri" adlı kitabını yayınlamıştır³⁴. 1938'de Vasfi Raşid Sevig³⁵, "Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Hukuku" kitabını yayınlamıştır³⁶. 1949 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi "Teşkilatı Esasiye Hukuku Profesörü" Hüseyin Nail Kubalı'nın³⁷ yaşamı boyunca kaleme aldığı kitapların isimlerindeki değişim, Türk hukuk doktrinindeki 'anayasa' kavramına ilişkin zaman içinde değişen tercihleri göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Kubalı, sırasıyla 1943'te "Esas Teşkilat Hukuk Dersleri", 1946'da "Devlet Ana Hukuk Dersleri", 1960'ta "Türk Esas Teşkilat Hukuk Dersleri", 1965'te "Anayasa Hukuku-Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler" eserlerini yayınlamıştır. H. G. Forder'ın kitabı Türkçeye çevrilirken "Teşkilatı Esasiye Hukuku" başlığı tercih edilmiştir³⁸.

'Anayasa' kelimesi yerine en ilginç kullanımlardan biri Cem Eroğul'a³⁹ aittir. Eroğul'un eseri "Anatüze Giriş" adını taşımaktadır. Yazar, "Ana" sözcüğünü "esas" yerine, tüze sözcüğünü ise "hukuk" yerine kullanmak suretiyle "esas hukuk" deyiminin ikamesini "anatüze" olarak kabul etmiştir. Bu seçimde öz-Türkçecilik düşüncesinin rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yazar İlhan Arsel'e göre anayasa hukuku isabetli bir deyimdir. "anayasa tabirini Ali Fuat Başgil'in yaptığı gibi "ana" ve "yasa" şeklinde iki ayrı kelimedenden oluşmuş bir terkip olarak değil de, her iki kelimenin meydana getirdiği, bir tek terkip şeklinde, yani "esas teşkilât" manasına gelecek olan "anayasa" şeklinde kabul etmek gerekir⁴⁰. Bir açıdan bakıldığında bileşik kelimeler genellikle kendini oluşturan sözcüklerden bir nebze etkilenmekle birlikte, daha farklı bir anlama gelebilir. Filolojik açıdan bu tuhaf bir durum olmasa gerektir. Dalgakıran kelimesinin dalga ve kıran'dan başka bir anlama gelmesi gibi.

³⁴ TBMM Kütüphanesi, Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İnkılap Kitabevi, http://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-search.pl?op=do_search&number_of_results=10&startfrom=11&kohafield=author&field_value=Ba%20C5%9Fgil,%20Ali%20Fuat&pg=2&serverid=-1&reorder=, erişim tarihi: 8.3.2011

³⁵ Prof. Dr. Vasfi Raşid Sevig, ö. 1971, Türk hukukçu ve siyasetçi

³⁶ Vasfi Raşid Sevig, "Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Hukuku, 1938, Ankara, Ulus Basımevi, <http://www.nadirkita.com/t-c-teskilati-esasiye-hukuku-cild-i-kitap798069.html>, erişim tarihi: 8.3.2011

³⁷ Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı (d. 1903, ö. 1981), Türk hukukçu, öğretim üyesi.

³⁸ Güneş Vakfı İlim Kültür ve Sanat Merkezi Kütüphanesi, <http://www.gunesvakfi.org/kutuphane/t.htm>, erişim tarihi: 8.3.2011

³⁹ Cem Eroğul, (d. 1944, İzmir), Türk hukukçu

⁴⁰ İlhan Arsel, Anayasa Hukuku: Demokrasi, Doğuş Matbaacılık, 1964, s.5

1930'lu yıllarda Jandarma Subay Okulunda esas teşkilât hukuku dersi okutan Osman Nuri Uman'ın Esasiye Hukuku (Ankara, 1939) isimli bir kitabı vardır. Kitap alt başlık alarak "*Ana Yasa Hukuku*" başlığını taşımaktadır. Uman'dan sonra, kitabına Anayasa Hukuku başlığını veren ikinci yazar, Bülent Nuri Esen'dir. Yazar 1945 yılında yayınlanan kitabına Anayasa Hukuku ismini vermiştir. Esen'den sonra bu terimi, kitabına isim olarak kullanan yazar Sadık Tüzel olmuştur. Sadık Tüzel'in Anayasa Hukuku isimli kitabı 1950, 1960 ve 1969'da olmak üzere toplam üç baskı yapmıştır. 1960'lardan itibaren, Orhan Melih Kürkçüer, Selçuk Özçelik ve Kemal Dal dışında, bütün yazarlar anayasa hukuku terimini kullanmışlardır ve kullanılmaktadırlar. Anayasa hukuku teriminin günümüzde büyük ölçüde yerleştiğini ve genel kabul gördüğünü söyleyebiliriz⁴¹.

3. YABANCI DİLLERDE ANAYASA

A. Genel Olarak

Etimolojinin verimli bahçesine girmek, anayasayı anlamanın yollarını zenginleştirecektir. Zaten Türkiye'de anayasa hareketlerinin başlaması, anayasa müessesesinin kurulması, anayasal kurumların ve kavramların oturması kendiliğinden değil, Avrupa'daki gelişmeler sayesinde olmuştur. Anayasa'nın yabancı dillerde, özellikle Avrupa dillerindeki kullanımlarının araştırılması, bir kelime olarak anayasayı açığa kavuşturabilmek için hayati bir ihtiyaçtır.

Sadece anayasa hukukunda veya genel olarak hukuk alanında değil, hemen tüm bilim dallarında Batı dillerinin ezici bir üstünlüğü vardır. Çoğu dil, sürekli gelişen bilimlerin ürettiği terimlere yeni karşılıklar bulmaya çalışmakta, bu konuda yeterince başarılı olamadığı durumlarda o terimi aynen veya ufak değişikliklerle bünyesine almaktadır. Batı dilleri arasında, bilim dili haline gelen, anayasa kelimesine ışık tutmaya en muktedir olanı İngilizcedir ve "*Yabancı Dillerde Anayasa*" bölümünde daha ziyade bu dil esas alınmıştır. Fakat İngilizceyle yakın etkileşim içinde olan diğer Avrupa dilleri ile bazı Doğu ülkelerinde kullanılan dillerdeki kelimeler, özgün alfabeleriyle yazılmış metinler aracılığıyla incelenmeye çalışılmıştır. Anayasa'nın yabancı dillerde,

⁴¹ Gözler, op.cit., Anayasa Hukukunun Metodolojisi, s.137, erişim tarihi: 9.3.2011

özellikle Avrupa dillerindeki kullanımlarının araştırılması, bir kelime olarak anayasayı açığa kavuşturabilmek için hayati bir ihtiyaçtır.

B. Yabancı Dillerde “Anayasa”

Anayasa yerine İngilizcede ve Fransızcada *constitution*⁴² kelimesi kullanılırken, İtalyancada *costituzione*, İspanyolcada *constitución* aynı anlamı taşır. Bu kelime sadece batıda değil bazı doğu dillerine de geçmiştir. Mesela Azericede *konstitusiya*, Endonezya dilinde *konstitusi* olarak kullanılır. Görüleceği üzere kelime kökeni ortaktır. Batı dillerindeki pek çok sözcük gibi bunun kökeni de Latin diline uzanır.

Diğer yandan birtakım dillerde anayasa farklı kökenden gelme kelimelerle ifade edilmektedir. Arapçada *düstur*⁴³, Almancada *verfassung*, Felemenkcede *grondwet*, Rusçada *конституция*⁴⁴ anayasa anlamına gelir. Farsçada anayasa yerine kullanılan tabir çok ilginç ve bir o kadar tanındıktır: *kanunuesasi*⁴⁵! İranlıların halen kullandığı bu sözcük, 1876'da yürürlüğe giren ilk Türk-Osmanlı anayasasının resmi adıdır. Yunancada anayasa, *syntagma* olarak ifade edilir⁴⁶.

Çağdaş Latince anayasa *constitutio* sözcüğüyle karşılaşılır. Gözler, Paul Bastid'in Anayasa Düşüncesi adlı kitabına atıfta bulunarak; Latince bir *constitutio* kelimesi olduğunu, ancak bu kelimenin devletin temel kuruluşunu değil, imparatorun özel bir işlemini, emirnamelerini ifade ettiğini yazmaktadır⁴⁷.

⁴² Anayasa kelimesi yerine hem İngilizcede hem Fransızcada 'constitution' sözcüğü kullanılsa da okunuşları farklıdır. Oxford Dictionaries Online'a göre İngiliz dilinde "kɒnstɪˈtʃuːʃ(ə)n" (yaklaşık olarak Türkçede 'konstitüşın') şeklinde okunur. Lexilogos Dictionnaire Française'e göre Fransız dilinde constitution feminen bir kelimedir; (yaklaşık olarak Türkçede 'konstitüsyon') şeklinde okunur. http://oxforddictionaries.com/definition/constitution?rskey=qCh1A1&result=1#m_en_gb0174060, <http://www.cnrtl.fr/definition/constitution>, erişim tarihi: 10.3.2011

⁴³ Anayasa kelime çeviri araması, <http://www.etranslator.ro/tr/turkce-arapca-online-sozluk.php>, erişim tarihi: 10.3.2011

⁴⁴ loc.cit., erişim tarihi: 10.3.2011

⁴⁵ Anayasa kelime çeviri araması, <http://www.etranslator.ro/tr/turkce-farsca-online-sozluk.php>, erişim tarihi: 10.3.2011

⁴⁶ Yunan anayasası: "Ελλάδα Σύνταγμα": Yunan Syntagması, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>; <http://www.eurofound.europa.eu/emire/GREECE/CONSTITUTION-GR.htm>, erişim tarihi: 11.3.2011

⁴⁷ Gözler, Anayasa Hukukunun Metodolojisi, Ekin Kitabevi, 1999, s.130, aktarma: Paul Bastid, L'idée de constitution, Paris, Economica, Coll. "Classique", 1985, s.12

Yabancı dillerde anayasa yerine kullanılan kelimelerden ilk incelenmesi gereken *constitution*, İngilizce bir söz varlığı olarak, *to constitute* fiili ve “-ion”⁴⁸ ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. *To constitute* için sözlüğe bakıldığında, bir bütünün parçası olmak, istenen bir nisabı sağlamak, eşdeğerini sağlamak, ikame etmek, bir kuruma yasal veya anayasal şekil vermek gibi anlamları olduğu görülmektedir⁴⁹. Ayrıca kelimenin orta-geç dönemde İngilizceye girdiği, kökünün Latince kurulmak, atanmak, belirlenmek anlamlarına gelen *constitut* sözcüğü olduğu; hatta *con* sözünün ‘birlikte’, *statuere* sözünün ‘tesis etmek’, ‘kurmak’ anlamına geldiği açıklanmaktadır⁵⁰. Dolayısıyla Latincedeki bileşik kelimenin ‘birlikte kurmak’ demek olduğu ortaya çıkmaktadır. İngilizcede ayrıca aynı kökten gelen başka bir kelime vardır: *constituent*. Bu kelime ‘kurucu’, ‘inşai’ anlamına gelerek siyasi, diplomatik kullanıma sahip olmakta⁵¹ ve böylelikle *constitution*’ın ‘birlikte kurulan şey’ anlamıyla oldukça örtüşen bir tablo oluşturmaktadır.

Yazılı, daha doğrusu kodifiye bir anayasaya sahip olmayan İngiltere’de, anayasal nitelikteki kuralların bütünü literatürde “anayasa” (*constitution*) olarak anılmaktadır. İngiltere’de yakın zamanda önerilen üç kodifiye anayasa taslağından ikisinin “Birleşik Krallık Anayasası”, birinin ise “Britanya Devletler Topluluğu Kanunu” (*The Commonwealth of Britain Act 1991*) olarak adlandırıldığını görmekteyiz⁵².

Anayasa ile kanun arasındaki ilişkiye bu defa etimolojik açıdan bakıldığında *constitution* ile *law* arasındaki bağlantıyla karşılaştırılması gerekliliği doğar. Amerikan Anayasasıyla ilgili kaynaklar anayasayı üst-kanun (*supreme law*) olarak nitelendirir. Normlar hiyerarşisi

⁴⁸ İsim yapan ek.

⁴⁹ Oxford Dictionaries Online, http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0174050#m_en_gb0174050, erişim tarihi: 10.3.2011, be (a part) of a whole, combine to form (a whole), be or be equivalent to (something), give legal or constitutional form to (an institution); establish by law

⁵⁰ Loc.cit.

⁵¹ “*Constituent*”, federal devleti oluşturan federe devletler için kullanıldığı gibi, uluslar arası bir örgütü kuran ülkelerin taşıdığı sıfat özelliği de göstermektedir.

⁵² Atar, op.cit. Türk Anayasa Hukuku, s.3; Bunlardan, liberal demokratların önerdiği taslak “*A Draft Written Constitution for the United Kingdom*”; IPPR tarafından hazırlanan taslak ise “*The Constitution of United Kingdom*” başlığını taşımaktadır. (Brazier, Rodney: “*Enacting a Constitution*”, *Statute Law Review*, Vol. 13, No: 2, 1992, s.115)

kuramını teyit eden bu yaklaşım, anayasayı, yüksek mahkemelerce üst-kanun'a uygunluk denetiminin yapılmasının zorunluluk haline gelerek yaygınlık kazandığı çağdaş dünyada, hak ettiği yerine oturtmaktadır.

"*Kilise hukuku*" olarak Türkçede ifade edilebilen *Canon Law* sisteminde constitution'ın bahsetmeye değeri, özel bir kullanımı vardır. *Canon Law*'ya İslam Hukukundaki *fıkıh* alanının Katolik Kilisesi ve Hristiyanlıktaki eşdeğeridir dense yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla kilise kudretinin yarattığı ve benimsediği düzenlemelerin bütününe verilen addır. İşte *Canon Law*'da Papanın yayınladığı fermana apostolic constitution denir. *Apostolic constitution*'ın çoğul formda, *apostolic constitutions* şeklinde kullanıldığı da görülmektedir⁵³. *Apostolic*, "*havarilere dair*" demektir⁵⁴. *Constitution*'un bu bağlamdaki anlamının 'öğretti' ya da 'prensipler' olduğu dile getirilebilir. Görülen o ki, kelimenin, çağdaş İngiliz dilinde doldurduğu boşlukla yakından bağlantılıdır.

Constitution sözcüğüyle ilgili değinilmesi gereken bir mesele varsa o da şudur ki, Aristoteles'in *Athenaion Politeia* adlı kitabı İngilizce genellikle *The Constitution of the Athenians* ya da *The Athenian Constitution* şeklinde çevrilmiş⁵⁵; böylece *politeia*, çağdaş İngilizceye *constitution* olarak aktarılmıştır. *Athenaion Politeia*, Türkçede daha ziyade Atinalıların Devleti olarak tercüme edilmiştir. *Athenaion* sözcüğü 'Atinalıların' demektir, burada ihtilaf yoktur. Sorun, *politeia*'nın ne ile karşılanacağıdır. *Politeia* anayasa mıdır, devlet midir, yoksa bir "*vatandaş hakları bildirgesi*" midir? Kesin bir biçimde cevaplanamayacak bu soruya karşı en başta şu söylenebilir: *politeia*, Yunancada 'şehir devleti' demek olan *polis* kelimesinden türemiştir. Aristoteles'in dönemindeki Yunancaya göre, *politeia*, 'yurttaş ya da yurttaşlık hakları ve şartları' demektir ve Latince *civitas*'ın bir benzeridir⁵⁶. Ötel yandan Aristoteles'in yönetim

⁵³ Encyclopedia Britannica Dictionary, "*apostolic constitutions (ecclesiastical law)*" başlığı, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/30274/Apostolic-Constitutions>, erişim tarihi: 11.3.2011

⁵⁴ Loc.cit. "*apostolic*" başlığı, erişim tarihi: 11.3.2011

⁵⁵ Frederic G. Kenyon, *The Athenian Constitution*, Penguin Classics, 2002; Hartvig Frisc, *The Constitution of the Athenians. a Philological-Historical Analysis of Pseudo Xenophon's Treatise De re Publica Atheniensium*, Gyldendal Norsk Forlag Publishing, 1942; http://www.amazon.com/s/ref=nb_sb_noss?url=search-alias%3Dstripbooks&field-keywords=Constitution+of+the+Athenians&x=0&y=0, erişim tarihi: 11.3.2011

⁵⁶ H.G. Liddell and R. Scott, *Greek-English Lexicon* With a Revised Supplement,

biçimlerini sınıflandırdığı, bunlar arasında *politeia*'yı “iyi halk yönetimi türü” olarak kabul ettiği de bilinmektedir. Bu durumda *politeia*'nın anlamı ‘demokrasi’ye eğilim göstermiş olur. *Constitution* ile ilintisi muhakkak olan bu kelimenin tanımını temkinli şekilde yapmak gerekirse, *politeia*, yurttaşların hakları ve sorumlulukları ile devletin özdeşleştiği bir siyasi düzendeki anayasadır. Kanaatimizce, Aristoteles, Jean Jacques Rousseau’dan iki bin yıl önce, bir toplumu oluşturan insanların bir araya gelip yaptıkları, bağlanacaklarını taahhüt ettikleri, tüm esaslı hak ve yükümlülükleri içeren kurallar bütünü olarak “toplumsal sözleşme”⁵⁷ye çok isabetli *politeia* adını koymuştur. *Constitution*’ın değinilen köken bilgileri sayesinde *politeia*'yı başarıyla karşıladığını söyleyebiliriz. Bu durumda *constitution* teriminin *Athenaion Politeia* kitabının İngilizceye çevrilirken *The Constitution of the Athenians* deyişinin tercih edilmesinin haklılığı ortaya çıkmıştır. *Constitution*’ın yeri geldikçe ‘devlet’, ‘şehir devleti’, ‘toplumsal sözleşme’ ibareleri için kullanılması yanlış değildir.

Fransızcadaki *constitution* kelimesi *constituer* fiilinden türemiş bir isimdir. *Constituer* fiili ise “oluşturmak, teşkil etmek, meydana getirmek, kurmak, tesis etmek” anlamlarına gelmektedir⁵⁸. O halde *constitution*’u “oluşum”, “kuruluş” olarak Türkçeye çevirebiliriz. Petit Robert de *constitution* için (genel anlamda) şu üç açıklamayı yapmaktadır: (1) Kurma eylemi (action d’établir); (2) Bir şeyin oluşum tarzı (manière dont une chose est composée); (3) Bir bütünü oluşturma eylemi (action de constituer un ensemble)⁵⁹. “Teşkilat-ı esasiye”nin, “kanun-u esasi”nin yukarıdaki dilbilimsel incelemesindeki mânâları göz önünde tutulduğunda Fransızcadaki karşılığına hemen hemen eşdeğer olduğu; fakat ‘kanun’ ibaresini içermesine yönelik eleştiriler neticesinde “teşkilat-ı esasiye”nin *constitution*’u daha iyi karşıladığı kanaatini taşıyoruz. Gözler’e göre de ““Teşkilât-ı esâsiyye kanunu” terimi “kanun-ı esâsî” terimine nazaran Fransızca *constitution* kelimesine daha uygundur. Yukarıda *constitution*’un “oluşum, kuruluş” anlamına geldiğini belirt-

57 Clarendon Pres-Oxford, 1996, “*politeia*” başlığı
J.J. Rouessau “*contrat social*” demektir. Filozof, “*Du contrat social ou Principes du droit politique*” kitabını 1762’de yayınlamıştır.

58 Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Adam Yayıncılık, 1999, “*constituer*” maddesi

59 Gözler, op.cit. s.132;

miştik. O halde, 1920'lerin Türkçesiyle “teşkilât”, constitution kelimesi için yerinde bir çeviridir.”⁶⁰ demek ve şöyle devam etmektedir: “Böylece “teşkilât-ı esâsiyye” veya “esas teşkilât”, Fransızca *constitution* kelimesinin doğru bir karşılığı olarak dilimize yerleşti. Bugünkü Türkçeye “esas teşkilât”, “temel kuruluş”, “ana kuruluş” demektir. 1920'lerde “Teşkilât-ı esasiye” veya “esas teşkilât” kelimelerine bir de kanun kelimesini eklemekte bir sakınca görülmemiştir. Böylece esas teşkilatı düzenleyen kanuna da “teşkilât-ı esasiye kanunu” veya “esas teşkilât kanunu” denmiştir. Keza, Fransızcada da *constitution* kelimesi ile kanun anlamına gelen *loi* kelimesinin birlikte, sıfat tamlaması şeklinde kullanıldığı da olur. *Loi constitutionnelle*, anayasal kanun demektir. Bu aslında “esas teşkilât kanunu”ndan başka bir şey değildir.”⁶¹

Verfassung, Bealingus Online Dictionary'e göre isimdir; devlet, durum, değişiklik, sözleşme, oluşturma, düzen, gidişat gibi anlamları taşımaktadır⁶². Bu kelimenin İngilizcedeki *fountain* sözcüğüne tekabül eden kaynak, pınar gibi bir anlamı da mevcuttur. *Verfassung*'un söz konusu anlamı etimolojik açıdan değerlidir; şöyle ki, anayasanın 'norm' yönüne değil de (esas) 'teşkilat' yanını gözler önüne sermektedir. Kelimenin içinde kısmen yer alan, ortak kökenli bir başka sözcük olan *verfasser* bir fiildir ve Almanca yaratmak, yazmak demektir⁶³. Doğrusu Almandada *konstitution* diye bir sözcük daha vardır ve kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi *constitution* ile aynı kaynaktan filizlenmiştir. *Konstitution*, anayasayla eş anlamlı olduğu gibi, fitopatolojide fizyolojik yapı ve kalıtsal özellik demektir. *Konstitution*'un dünya dillerinde ve özellikle Batıdaki benzerlerinin yaygınlığına rağmen, Almandada gerek günlük kullanımda⁶⁴ gerekse doktrinde⁶⁵ anayasa için *verfassung* terimi yerleşmiştir. Almanya'nın geçmişinde başka farklı terimlerin

⁶⁰ Gözler, op.cit. s.133

⁶¹ Gözler, op.cit. s.133

⁶² Bealingus Online Dictionary, German-English, “*verfassung*” başlığı; ilaveten “*state*”, “*condition*”, “*amendment*”, “*charter*”, “*make-up*”, “*trim*”, “*fettle*” karşılıkları, <http://dict.tu-chemnitz.de/dings.cgi?lang=en&service=deen&opterrors=0&optpro=0&query=verfassung&iservice=&comment=&email=>, erişim tarihi: 10.3.2011

⁶³ Loc.cit.

⁶⁴ Bkz: <http://de.wikipedia.org/wiki/Verfassung>

⁶⁵ Bkz: Peter Häberle: *Verfassung als öffentlicher Prozeß*, 3. Auflage, Duncker und Humblot, Berlin 1998; Robert Chr. van Ooyen: *Politik und Verfassung*, VS-Verlag, Wiesbaden 2006; Ernst Rudolf Huber: *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte*. 5 Bde., Stuttgart, Berlin, Köln 1978-1997

kullanıldığı da görülmektedir. 1949'da Batı Almanya için kabul edilen anayasa, yapımçıları tarafından, 'anayasa' adının ileride "*Birleşik (Tek) Almanya*" anayasası için kullanılması düşüncesiyle, "*Temel Kanun*" (Grundgesetz) olarak adlandırmıştır⁶⁶.

Anayasanın yabancı dillerdeki karşılıklarına anlamsal olarak en paralel örneklerinden biri de Felemenkçedeki *grondwet* sözüdür. *Grondwet* bu dildeki *grond* ve *wet* sözcüklerinden oluşur. *Grond*, Felemenkçede zemin, temel, dip, garanti, sebep, durum, hak, yetki gibi anlamlara gelmektedir⁶⁷. *Wet* ise kanun, hukuk, akit, yasallaştırma demektir⁶⁸. O halde *grondwet* temel kanun, hak sözleşmesi, yetki kanunu gibi anayasanın tarihsel temelleriyle uyum içinde olan ve buna ek olarak Türkçedeki karşılığı anayasa ile simetri oluşturan bir anlamı ihtiva etmektedir.

Arapçadaki *düstur* sözüne gelince; zaten Türkçede de yaşayan, 1. Genel kural. 2. Yasaları içine alan kitap⁶⁹ şeklinde iki önde gelen anlama sahip ve tabii ki Arapça kökenli bir sözcük olduğu görülmektedir. Buna ilave olarak *düstur*, Resmi Gazetenin yayınlanış şeklini, tertip, cilt ve sayfasını ve böylece yayınlanan bir kanun, genelge ya da ilanın gazete içindeki yerini gösteren bilgiyi ifade eder⁷⁰. Yine de *düsturun* Arapçada anayasa yerine kullanılması enteresandır.

Nihayet, İran dilindeki *kanunuesasî* terimine geldiğimizde yukarıda ilk anayasa olan 1876 Kanun-u Esasi hakkındaki açıklamaların bunun içinde geçerli olduğunu söylemekte sakınca yoktur. 'Kanun' ve 'esasi' kelimeleri Arapça kökenlidir; Türkçeye geçtiği gibi Farsçaya da geçmiştir. *Kanunuesasî*'nin İran dilinde anayasa anlamında kullanılması, bu diller arasındaki söz varlığı alışverişinin günlük kelimelerle sınırlı kalmadığını, hukuk terimlerini kapsayacak ölçüde büyük olduğuna işaret etmektedir.

⁶⁶ Atar, op.cit., Türk Anayasa Hukuku, s.3

⁶⁷ Ectaco Dutch-English Online Dictionary, "*grond*" araması, http://online.ectaco.co.uk/main.jsp?do=e-services-dictionaries-word_translate1&direction=1&status=translate&lang1=40&lang2=en&source=wet, erişim tarihi: 10.3.2011

⁶⁸ Loc.cit., erişim tarihi: 10.3.2011

⁶⁹ Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, op.cit., "*düstur*" başlığı, erişim tarihi: 11.3.2011

⁷⁰ Örneğin, yürürlükte olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası hakkındaki kanunun Resmi Gazetede ki künyesi şöyledir: 9.11.1982-17863; **Düstur**: Tertip: 5, Cilt: 22, Sayfa: 3

C. Yabancı Dillerde “Anayasa Hukuku”

Bir kelime olarak anayasanın işgal ettiği anlam boşluğunu bütün olarak keşfedebilmek için bu kelimenin içinde yer aldığı en yaygın kalıp olan “*anayasa hukuku*”nun başka ülkelerdeki kullanım şekillerine bakmak gerekir. Anayasanın içinde bulunduğu diğer kullanımlar aşağıda ayrıca değerlendirilecektir. Bu kısımda asıl konu olan bir kelime olarak anayasadan sapmama duyarlılığıyla, yabancı dillerde anayasa hukuku terimi kısaca ele alınacaktır.

İngilizcede anayasa hukuku terimini karşılamak için *constitutional charter*, *fundamental law*, *ground law*, *organic law*, *paramount law* gibi deyişlerin kullanıldığı olmuştaki da ezici çoğunlukla *constitutional law* kullanılmaktadır. Terim, bilimsel çalışmalarda genellikle bu şekilde kullanılmaktadır⁷¹. *Law* kelimesi isimdir. İngilizcedeki *-al* iki isimden sıfat yapan bir ektir. Dolayısıyla terimdeki *constitutional* kelimesi ismi niteleyen bir sıfattır. O halde *constitutional law* Türkçedeki kullanımından farklı olarak *anayasa hukuku* değil, *anayasal hukuk* demektir. İngilizcedeki diğer hukuk dalları da çoğunlukla yine bu şekilde oluşturulan sıfat tamlamalarıyla adlandırılmaktadır⁷². Dolayısıyla İngilizcedeki bilimsel hukuk eserlerinde bütünlük ve tutarlılık olduğu da söylenecekleri ilave edilebilir. Bu terimin dilbilimsel yapısıyla ilgili olarak “*Türkçede Anayasa*” bölümünde *anayasal hukuk* tabirinin, hâlihazırda kullanılan terime göre daha isabetli olduğunu düşündüğümüzü belirtmiştik.

Fransızcada anayasa hukuku yerine *droit constitutionnel* yerleşik bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dildeki bilimsel çalışmalara-

⁷¹ Bu tür bilimsel eserlerden başlıcaları şunlardır: NOWAK (John), ROTUNDA (Ronald D.) ve NOWAK (John E.), *Constitutional Law* (Hornbook Series), St. Paul, Minn., West Publishing Co., Yedinci Baskı, 2004, 1652 s. STEPHENS (Otis H.) SCHEB (John M.), *American Constitutional Law*, Belmont, CA, Wadsworth Publishing, 3. Baskı, 2002, 960 s., SHANOR (Charles), *American Constitutional Law: Structure and Reconstruction*; Cases, Notes and Problems, St. Paul, MN, ThomsonWest, İkinci Baskı, 2003, 896 s. MASSEY (Calvin R.), *American Constitutional Law: Powers and Liberties*, Gaithersburg, MD., Aspen Law Publishers, İkinci Baskı, 2005, 1280 s. TRIBE (Laurence H.), *American Constitutional Law*, New York, Foundation Press, 2000, c.I, 1470 s., BARNETT (Hilaire A.), *Constitutional and Administrative Law*, London, Cavendish Publishing Ltd., Beşinci Baskı, 2004, 870 s. (Gözler, op.cit., *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*, s.7-8., <http://www.anayasa.gen.tr/ahgeg.pdf>, erişim tarihi: 14.3.2011)

⁷² Birkaç örnek vermek gerekirse; medeni hukuk *civil law*, rekabet hukuku *competitive law*, ceza hukuku *criminal law* sıfat tamlamalarıyla ifade edilir.

da da kullanım bu biçimdedir⁷³. Bu terim sıfat tamlaması şeklindedir. *Droit "hukuk"* demektir. *Constitutionnel* ise yukarıda anlamını açıklanan *constitution* isminin sıfat halidir⁷⁴. Fransız dilindeki kullanım, İngilizcedekine paraleldir.

Almancada anayasa hukuku yerine *staatsrecht* terimi kullanılmaktadır. *Staats* devlet, *recht* ise hak, hukuk anlamına gelir. *Recht*'in *staatsrecht*'teki anlamının hukuk olduğu kolaylıkla söylenebilir. *Staatsrecht* terimi dilimize "devlet hukuku" olarak çevrilmesi eleştirilse ve *staat*'ın burada anayasa anlamında olduğu iddiasına katılmak zordur. Çünkü Almancadaki *staat*, İngilizcede devlet anlamında kullanılan *state* ve İspanyolcada yine devlet demek olan *estado* ile aynı kökten gelmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin anlamını 'anayasa'ya doğru çekmek gerçekçi olmayacaktır. Diğer dillerde, örneğin İngilizcede *constitution* sözcüğünün *constitutional law* teriminin içinde yer alması gibi, anayasa sözcüğü, 'anayasa hukuku' teriminin içinde bir şekilde geçse de, Almancada bu böyle değildir. Yine de teknik anlamda, Almancada anayasa hukuku yerine kullanılarak yerleşmiş *staatsrecht* dışında başka bir terim olmadığı için bu deyişi devlet hukuku olarak değil 'anayasa hukuku' anlamında saymak gerekmektedir.

Arapçada kullanılmakta olan terim, dikkate değerdir. Bu dilde anayasa hukuku, *kanun-u düsturi*⁷⁵ ibaresi ile karşılanmaktadır. Arapçada kelimenin sonuna gelen -i sesi⁷⁶ sıfat yapan bir ektir. Yabancı Dillerde "Anayasa" kısmında değinildiği üzere bu dilde anayasa yerine *düstur* sözcüğü kullanılmaktadır. Arapçada *kanun* parlamentonun

⁷³ Bu tür bilimsel eserlerden başlıcaları şunlardır: CONSTANTINESCO (Vlad) ve PIERRÉ-CAPS (Stéphane), *Droit constitutionnel*, Paris, PUF, Themis droit public, 2004, 586 s.; FAVOREU (Louis) et al., *Droit constitutionnel*, Paris, Dalloz, Sekizinci Baskı, 2005, 941 s. FRANCK (Claude), *Droit constitutionnel*, Paris, PUF, Coll. Themis, 2001, 512 s.; GICQUEL (Jean) ve GICQUEL (Jean-Eric) *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, Montchrestien, 22. Baskı, 2005, 709 s. HAMON (Francis) ve TROPER (Michel), *Droit constitutionnel*, Paris, L.G.D.J., Yirmidokuzuncu Baskı, 2005, 896 s. LAFERRIÈRE (Julien), *Manuel de droit constitutionnel*, Paris, Editions Domat-Montchrestien, İkinci Baskı, 1947, 1112 s.

⁷⁴ Gözler, op.cit., Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Metodolojisi*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1999, s. 134

⁷⁵ Vikipedi-Arapça, okunuş olarak "kanun-i düsturi" başlığı, <http://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1%D9%8A>, erişim tarihi: 14.3.2011

⁷⁶ Bir ek olan -i'nin ses olarak nitelenmesi uygun görülmüştür. Zira bilindiği üzere Arapça Arap alfabesiyle yazılmaktadır.

yaptığı düzenleme değil, hukuk demektir⁷⁷. O halde *kanun-u düsturi* terimi dosdoğru Türkçeye aktarıldığında “*anayasal hukuk*” ortaya çıkmaktadır. Hemen görüleceği gibi, Arapçada yerleşen kullanım, dilbilimsel açıdan İngilizce ve Fransızcadaki deyişlerle aynı şekildedir.

Derecho constitucional, İspanyolcada anayasa hukuku yerine kullanılmaktadır. *Derecho*, hukuk ve hak anlamına gelmektedir⁷⁸. *Constitucional* ise hem ‘anayasal’ hem de ‘anayasacı’ (anayasacılık akımı destekçisi) demektir⁷⁹. Dolayısıyla *derecho constitucional*, anayasal hukukunu diğer Batı dilleriyle paralel olarak ifade etmektedir. Fakat bu dilde anayasa hukuku için yalnız bu terim değil, *derechos fundamentales* tabiri de kullanılmaktadır. Bu ibare ‘temel hukuk’ olarak Türkçeye çevrilebilir. *Derechos fundamentales* teriminin Türk anayasacılık tarihindeki Kanun-u Esasi’yle benzeştiği söylenebilir.

Genel olarak incelendiğinde yabancı dillerde anayasa hukukunun ekseriyetle bir hukuk dalı olarak ‘anayasal hukuk’a tekabül edecek biçimde kullanıldığını söylemek mümkündür.

4. ANAYASAYI İÇEREN SÖZ ÖBEKLERİ

A. Türkçede Anayasa Terimini Kapsayan Söz Öbekleri

Anayasa, sadece anayasa hukuku teriminde değil, gerek günlük dilde gerekse hukuk ve siyaset biliminde farklı tamlamalarda kullanılmaktadır. Hatta önde gelen bir anayasa hukukçusu kitabına “*Anayasal Demokrasi*” adını vermiştir⁸⁰. Bundan başka “*Anayasa Mahkemesi*” gibi, anayasaya uygunluk denetimi yetkisiyle donatılmış kurumu ifade eden ifadeler olduğu gibi; “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*”, “*anayasal hak*”, “*anayasal kurum*”, “*anayasal şikâyet*”, “*anayasal monarşi*”, “*anayasal iktisat*”, “*anayasal rejim*”⁸¹, “*anayasal devlet*”, “*anayasal reform*”, “*anayasal*

⁷⁷ Vikipedi-Arapça, Loc.cit., okunuş olarak “*kanun*” anlam olarak “*hukuk*” başlığı
⁷⁸ Spanish Dictionary, Spanish-English, “*derecho*” başlığı, <http://www.spanishdict.com/translate/derecho>, erişim tarihi: 15.3.2011

⁷⁹ Spanish Dictionary, op.cit., “*constitucional*” başlığı, <http://www.spanishdict.com/translate/constitucional>, erişim tarihi: 15.3.2011

⁸⁰ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, 380 s.

⁸¹ Bu konuda yazılmış bir kitap için bkz.: İlber Ortaylı, *Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu* (Seçme Eserleri 2), İş Bankası Kültür Yayınları / Tarih, 2008, 352 s.

cumhuriyet", "*anayasal görev*", "*anayasal suç*", "*anayasal gelişmeler*" gibi sıklıkla kullanılan pek çok söz öbeği anayasayı kapsamaktadır. Bunlardan en kayda değer olanlarının ele alınması gerekli ve yeterlidir.

Anayasal hak, ilk başta iki şekilde yorumlanabilecek bir kullanımdır. Bunlardan birincisine göre, *anayasal hak*, anayasada yer verilen temel hak ve özgürlüklerden ibarettir. Eğer çok önemli bir hakka, örneğin eğitim ve öğrenim hakkına, anayasada yer verilmemişse, bu hak *anayasal hak* olmaktan çıkacak mıdır? Bu soruya olumlu cevap vermek için ileri derecede pozitivist olmak gerekir. O halde *anayasal hak* başka bir şeydir. İkinci yorumlanışa göre, anayasada olan yahut olmayan, kuşaklar yoluyla genişlemiş haliyle temel hak ve özgürlüklerinin tamamı *anayasal hak*'tır. "*Hürriyetlerin Bütünlüğü İlkesi*" bu tezi desteklemektedir. Münci Kapani'nin deyişiyle; her ne kadar temel hak ve hürriyetler konusunda çeşitli ayrımlar yapılıyorsa da, temel hak ve hürriyetler bir bütündür. Bir kişi ancak, temel hak ve hürriyetlerin bütününe sahip olmak şartıyla özgür olabilir. Şüphesiz ki, kişinin özgür olması için her şeyden önce negatif statü haklarına, yani bireysel haklara sahip olması gerekir. Ancak, kişi aç ise, evsiz ise bu haklara sahip olmasının bir anlamı kalmaz. O nedenle kişinin pozitif statü haklarına, yani sosyal haklara da sahip olması gerekir. Nihayet, bu bireysel ve sosyal haklara sahip olan kişinin, aktif statü haklarına yani siyasal haklara da sahip olması gerekir. Çünkü yönetimine katılmadığı bir devlette kişinin bu hakları geri alınabilir. Görüldüğü gibi hürriyet özünde bütündür. Buna hürriyetin monizmi ismi verilir⁸². Bir hakkın *anayasal* nitelikte olup olmadığı, bir ülkenin anayasasında yazıp yazmamasına indirgenemez. Çünkü bazı ülkelerde tanınan pek çok hak, diğer ülkelerin anayasalarında yer bulamamaktadır. Hak, ülkeden ülkeye değişmeyeceğine göre; dünyanın neresinde olursa olsun, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, fikir ve vicdan hürriyeti, teşebbüs özgürlüğü, özel hayatın gizliliği olmazsa olmazlardansa; *anayasal hak* kavramının tanımı evrensel olmak zorundadır. Tüm insanlığı içine alacak şekilde tek bir anayasanın yaratılması düşünülemeyeceğine göre, o ya da bu ülkenin yürürlükte olan anayasalarıyla bağlı kalınmaksızın ve onları aşacak surette, evrensel *anayasal haklar*'ın varlığı inkâr edilemez. Zaten hukuk ile kanunu birbirinden ayıran ince ayırım işte budur.

⁸² Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 1993, s. 6-7

Anayasal kurum, hukuk dünyasında geniş bir yelpazede, anayasa hukukuyla sınırlı kalınmayıp idare hukukunda da kullanılan tabirlerden biridir. Türkçedeki ilk akla gelen ve kabul gören anlamı, 'anayasada adı geçen kurum'dur. Mesela 1982 Anayasasında Diyanet İşleri Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Anayasa Mahkemesi, Yükseköğretim Kurumu, Milli Güvenlik Kurulu ve bazı kuruluşlar ismen düzenlendiği için *anayasal kurum* sayılmaktadır. Yine, ismen sayılmasa da, mahalli idareler, meslek kuruluşları gibi teşkilatlar dolaylı şekilde anayasal kurum olarak nitelenebilir. Görülen o ki, buradaki *anayasal* kelimesi, bahsi geçen kuruluşların tamamının anayasal öneme sahip olduğunu değil, sırf yürürlükteki anayasada düzenlendiği için bu sıfatı elde ettiğini göstermektedir. "*Yürürlükteki anayasa*" ifadesinin altı çizilmelidir; çünkü anayasal kurumlar her bir anayasa, hatta anayasa değişikliği döneminde başkadır. Örneğin, Devlet Planlama Teşkilatı, 1961 Anayasasına göre *anayasal kurum* iken 1982 Anayasasına göre, burada düzenlenmediği için, bu sıfatı taşımamaktadır. Anayasa değişikliği dönemlerine ilişkin değişkenliğe örnek vermek gerekirse, Devlet Güvenlik Mahkemeleri 2004'e kadar anayasal kurum iken, bu tarihte, Anayasanın 143. maddesinde yapılan değişiklik bu sıfatını yitirmiştir. Diğer yandan, kanunla kurulmuş bir kuruluş olan RTÜK, 21 Haziran 2005'te yapılan değişiklikle Anayasada kendine yer bularak *anayasal kurum* sıfatını elde etmiştir. Dolayısıyla, *anayasal kurum*, bütünüyle pozitif hukuka yaslanmış bir ibaredir. Mevcut anayasaya göre, *anayasal kurum* sayılan bazı kuruluşların aslında anayasa hukuku alanında incelenmeye değer olmadığı düşünülmektedir.

Vergi anayasası, iktisatçı Buchanan tarafından incelenen bir konudur. Ona göre, "*anayasal-kurumsal reform içerisinde kötü fena ve yetersiz olan politikacıların iyi nazik ve yetenekli olanlarıyla değiştirilmesi gibi önerilere yer yoktur. Anayasal reform içerisinde amaç, yönetimde yer alan kişilerin iyilerinin seçilmesi değildir. Anayasal reformun amacı; politikacıların uyması gereken sınırların veya kuralların oluşturulmasıdır.*"⁸³. Burada *anayasanın* iktisadi bir hedefi elde etmeye yönelik bir araç olarak kullanılmak istendiğini tespit etmek güç değildir.

⁸³ www2.aku.edu.tr/.../idt_XIV_hafta_kamutercihiteorisiveanayasaliktisat.PPT - erişim tarihi: 14.3.2011

Anayasal iktisat, devletin gücü ve yetkilerinin nasıl sınırlandırılabilirliğini ve nasıl sınırlandırılması gerektiğini inceleyen bir disiplindir. Bu disiplin bağlamında, anayasanın kökenine ilişkin aydınlatıcı bir tartışma yapılacaktır. Buchanan şu tanıımı tercih etmektedir: Anayasal iktisat ekonomik ve politik birimlerin tercihlerini ve faaliyetlerini sınırlayan alternatif yasal-kurumsal ve anayasal kurallar bütünüünün işleyiş özelliklerini açıklamaya çalışır⁸⁴. Anayasal siyasi iktisat kuramının felsefi temellerini toplumsal sözleşme kuramı oluşturur. Bilindiği üzere J. J. Rousseau ile birlikte anılan toplumsal sözleşme, toplumda birlikte yaşayan bireylerin, temel hak ve özgürlükleri ile toplumun içerisinde uyulması gerekli olan kuralları içeren yazıya dökülmemiş kurallar üzerinde görüş birliğine varmalarını ifade eder. İyi bir toplumsal düzenin temelleri, sosyal sözleşme içerisinde oluşturulmuş kural ve kurumlara dayalıdır. Toplumsal sözleşme *anayasal demokrasinin* normatif ilkelerini içerir. Toplumsal sözleşme anayasalardan başlıca şekil ve amaç yönünden ayrılır: Anayasalar, yazılı üst hukuk kurallarıdır. Buna karşın, toplumsal sözleşme ilkelerinin yazılı olması gerekmez. Anayasalar iyi bir toplumsal düzenin siyasi ve iktisadi ilkelerini açıklar. Toplumsal sözleşme, anayasalar gibi belirli kurumlar oluşturmaz. Ortaklaşa kararların alınacağı çerçeveyi ve usulleri normlar olarak saptamaz. Bunun yerine toplumsal sözleşme, temel insani değerleri ortaya koymaya çalışır. Anayasal siyasi iktisat, iyi bir toplum düzeni oluşturacak siyasi kuralların ve kurumların sosyal sözleşme kuramına dayalı olarak belirlenmesini savunur. Ancak, anayasal politik iktisat, toplumun hem hukuki hem de kuramsal yapısını yönlendirecek anayasaların, vatandaşların bilinçli gayretleri ile ideal şeklini alacağını kabul eder. Bu düşünce bilim dilinde *sözleşmecî anayasacılık* (*contractarian constitutionalism*) olarak adlandırılır. Bu yönüyle sözleşmecî anayasacılık veya sözleşmeli anayasal iktisat aynı zamanda yapıcı gerçekçilik (*constructive rationalism*) ilkesine dayanır. Bu ilkenin karşıtı görüş ise toplumsal düzeni belirleyen kural ve kurumların zaman içinde kendiliğinden, yani kendiliğinden oluştuğunu iddia eden evrimci gerçekçilik (*evolutionary rationalism*) dir⁸⁵. Anayasal iktisat kuramının anayasa hukuku ile iktisat bilimlerinin kesiştiği noktada durması anayasaya yeni, işlevsel bir boyut kazandırmaktadır.

⁸⁴ Wikipedia-English, "constitutional economics" başlığı, http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_economics, erişim tarihi: 14.3.2011

⁸⁵ Coşkun Can Aktan, *Anayasal İktisat*, İz Yayınları, 1998, s. 20 vd.

B. Yabancı Dillerde Anayasa Terimini Kapsayan Söz Öbekleri

'Yabancı Dillerde Anayasa Hukuku' bölümünde yer verilen anayasa hukuku (*constitutional law*) bir kenara bırakılırsa; İngilizcede anayasa (*constitution*) kelimesinin kullanıldığı en bilinen deyişler şunlardır: "*constitutionalism*", "*constituency*", "*constitutionality*", "*constitutional convention*", "*constitutional amendments*", "*constitutional monarchy*", "*constitutional rights*", "*constitutional casualty*", "*constitutional definition*", "*constitutional government*", "*constitutional patriotism*" "*constitutional symptoms*", "*constitutional dictionary*", "*constitutional party*", "*morning constitutional*". Hepsinin ortak noktası *constitutional* sıfatıdır. Fransızcadan "*bloc de constitutionnalité*", "*conceil constitutionnel*" ve "*traité constitutionnel*" ele alınacaktır. Sözlüğe bakıldığında, bu kelimenin sadece 'anayasada bahsi geçen' değil, aynı zamanda 'anayasada olmasa da anayasa tarafından yasaklanmamış' anlamlarına geldiği görülmektedir⁸⁶. Bunlar arasında bazıları anayasa teriminin ne olduğu konusunu aydınlatmaya diğerlerinden daha elverişlidir.

Constituency beklenmedik biçimde, *to constitute* fiilinden türemiş olmakla birlikte bu fiilin az kullanılan 'belli bir nisabı sağlamak'⁸⁷ anlamıyla ahenk sağlamak suretiyle, 'seçim bölgesi' veya 'seçmenler' demektir. Seçilen bir görevlinin temsil ettiği bölgenin seçmenlerine veya bizzatıhi bölgeye *constituency* adı verilmesi, kaynağını Batıdan almış bir müessese olan anayasa ile yine aynı özellikteki siyaset bilimi terimlerinin birlikte sahip olduğu, hem felsefi, hem hukuki, hem de etimolojik bir kökenin varlığına işaret etmektedir.

Constitutionality, anayasallık, anayasaya uygunluk demektir. Sözlükte bu sözcüğe bakıldığında, 'bir eylemin uygulanabilir bir anayasaya uygunluğu' anlamını karşıladığı görülmektedir⁸⁸. Dolayısıyla anayasa hukukunun uygulama kısmına ilişkin olan anayasallık, anayasa mahkemelerinin görev alanlarına dahil bir kavramdır. Buna değinildiğinde "*anayasallık bloğu*" akla gelmektedir ki anayasanın tarihsel kökeniyle yakından temas içindedir.

⁸⁶ Cambridge Dictionary Online, op.cit., "*constitutional*" başlığı, erişim tarihi: 14.3.2011

⁸⁷ Bkz. "Yabancı Dillerde 'Anayasa'", "*to constitute*" ile ilgili açıklamalar

⁸⁸ Merriam-Webster Dictionary, "*constitutionality*" başlığı, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/constitutionality>, erişim tarihi: 9.3.2011

Bloc de constitutionnalité anayasallık bloğu demektir; Uluslararası ansiklopedi Vikipedi’de “*bloc de constitutionnalité*” başlığının sadece Fransızcasının bulunması⁸⁹, yaygın bilim dili olan İngilizce sürümünün dahi olmaması, kavramın Fransız tarzı hukuk düzenine özgü, *sui generis* (nev-i şahsına münhasır) olduğuna işaret etmektedir. Bu ifade Fransa’da 1974 yılında Louis Faverou tarafından ortaya atılmıştır.⁹⁰ Doktrinde bu kavram, “ölçü normlar bloğu”⁹¹, “referans normlar” şeklinde de ifade edilmektedir. Bu kavramla kastedilen şey anayasaya uygunluk denetiminde denetlenen kanunun kendilerine uygunluğunun araştırıldığı anayasal değerdeki normlardır. Bu kavram Fransa’da yasama organının uymak zorunda olduğu anayasal değerde kurallar ve ilkeler bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁹²

Anayasa Mahkemesi yasama işlemlerinin Anayasaya uygunluğunu denetlerken, değerlendirmesini bir ölçü norma dayandırmak zorundadır. Bu norm elbette her şeyden önce Anayasanın kendisidir. Zaten “*anayasaya uygunluk denetimi*” ifadesinden de anlaşılan budur. Ancak konu bu kadar basit değildir. Bazı ülkelerde anayasalar, kendileri dışında bir takım ölçü normlar belirledikleri gibi bazı ülkelerde de anayasanın açık hükümleri dışında bir takım ölçü normlar yargı kararları yoluyla oluşmaktadır. Birinci duruma Macaristan ve Bulgaristan örnek verilebilir. Bu devletlerin anayasalarında anayasa mahkemelelerine anayasaya uygunluk denetiminde yasama işlemlerinin “*anayasaya*” uygunluğu dışında bu ülkelerin taraf olduğu “*milletlerarası antlaşmalara*” da uygunluğunu denetleme yetkisi verilmiştir. Bu kavramın ortaya çıktığı Fransa’da 1958 Anayasası’nın maddeleri ve başlangıcı, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 1946 Anayasası’nın başlangıç kısmı ve Cumhuriyet kanunları tarafından tanınan temel ilkelerin anayasallık bloğunu oluşturduğunu görmekteyiz.

1958 Anayasası’nın maddeleri ve başlangıç kısmı kurucu iktidar tarafından kabul edilen anayasa metninin parçasını oluşturduklarından

⁸⁹ Wikipédia-Français, “*bloc de constitutionnalité*” başlığı, http://fr.wikipedia.org/wiki/Bloc_de_constitutionnalit%C3%A9, erişim tarihi: 9.3.2011

⁹⁰ Gözler, “Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloğu Kavramına İhtiyaç Var mıdır?” <http://www.anayasa.gen.tr/blok.htm> erişim tarihi: 9.3.2011

⁹¹ Yılmaz Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı*, 1996, s. 103; Ergun Özbudun, op.cit., *Türk Anayasa Hukuku*, s. 380

⁹² Gözler, op.cit., makale

anayasaya uygunluk denetiminde ölçü norm olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında 1958 Anayasası da başlangıç bölümünde 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesine ve 1946 Anayasası'nın başlangıcına atıfta bulunarak bunları anayasallık bloğuna dahil etmiştir. Cumhuriyet kanunları tarafından tanınan temel ilkeler de kendisine atıfta bulunulan 1946 Anayasası'nın başlangıcında yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu ilkelerin de pozitif değere sahip olduğu ve ölçü norm olarak kullanılabileceği söylenebilir.⁹³ Zaten Fransa uygulaması da bu yöndedir. İşte anayasaya uygunluk denetiminde kullanılan bu ilke ve normların tümü Fransa'da anayasallık bloğunu oluşturmaktadır.

Türk doktrininde de anayasallık bloğu kavramı kullanılmaktadır.⁹⁴ Anayasallık bloğu kavramını kullanan veya aynı anlama gelecek şekilde başka bir kavramı tercih eden yazarlar bu başlık altında anayasa dışında milletlerarası hukuk kurallarını ve hukukun genel ilkelerini de işlemektedirler.⁹⁵ Bunun yanında bazı yazarlar anayasanın başlangıç ilkeleri⁹⁶, cumhuriyetin niteliklerine ilişkin ilkeler⁹⁷, Atatürk ilke ve inkılâplarını⁹⁸ da bu çerçevede ele almaktadırlar.

Bu yazarlara göre anayasa mahkemesi kanunları denetlerken bu normları ölçü norm olarak kullanabilir ve dolayısıyla bu normlara aykırı olan kanunları iptal edebilir. Buna karşılık anayasallık bloğu kavramının Türkiye'de işlevsiz olduğunu belirten Kemal Gözler'e göre Anayasa Mahkemesinin kullanabileceği yegâne norm anayasadır. Bu kavramın ortaya çıktığı Fransa'da, anayasa kendisi dışında başka normları da anayasal değerde kabul etmiş ve bu durum açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Fransa anayasası kısa bir anayasa olduğundan Konseyin başka normları kullanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle anayasallık bloğu kavramı Fransa açısından gerekli ve işlevseldir. Oysa Türk anayasa yargısında ölçü norm olarak anayasa normu dışında bir normun kullanılması söz konusu olamayacağından anayasallık bloğu kavramının Türkiye açısından herhangi bir işlevselliği yoktur. Anayasallık bloğu başlı başına, klasik bir deyimle, *"anayasanın sadece anayasa*

⁹³ Gözler, op.cit.

⁹⁴ Necmi Yüzbaşıoğlu, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku.

⁹⁵ Aliefendioğlu op.cit.; Özbudun, op.cit.

⁹⁶ Yüzbaşıoğlu, op.cit.

⁹⁷ Loc.cit.

⁹⁸ Özbudun, op.cit., s. 384; Yüzbaşıoğlu, op.cit., s. 81.

olmadığını” kanıtlamaktadır. ‘Anayasal’ sıfatı ile ‘anayasa’ ismini bu bağlamda da ayırmak zordur. Anayasa hukukçularının, anayasanın ‘sadece anayasa olmayan’ kısmı ile de ilgilenmeleri tabiidir.

Constitutionalism, anayasalcılık olarak Türkçeye tercüme edilebilir. Bir kelime olarak anayasa’nın ne olduğu konusuna aydınlatmaya elverişli bir kullanımdır. Genellikle John Locke’ın siyasi kuramları ve Amerikan Cumhuriyeti’nin kurucularıyla birlikte anılır. Hükümetin gücünün hukuken sınırlandırılmasını ve iktidarı bu sınırlamalar gözetiminde kullanmasını öngörür. Hükümet ile yasama arasında yakın etkileşim göz önüne alındığında akla pek çok iğneleyici soru gelmektedir. Hukuk hükümet tarafından yapılmaktayken, hükümet hukuken nasıl sınırlandırılabilir? Bu hükümetin kendi kendini sınırlaması anlamına mı gelmektedir? Veya bu gerçeği ima yoluyla değiştirmenin başka bir yolu mudur? Anamlı bir sınırlama imkân dâhilindeyse, anayasal sınırlamalar nasıl sağlama alınacaktır? Bunları yazılı hale getirip saklamak, kutsal bir yere koymak zorunlu mudur? Şayet zorunluysa bunlar nasıl yorumlanacaktır? Bunları kaleme alan kişilerin niyeti ve terimlerin hakiki anlamları ile sürekli değişen yapıları karşısında neyi ifade ettiklerine dair bir değer biçilebilir mi? Bu soruların yanıtlarının ne yönde olacağı; anayasanın otoritesi, tabiatı ve kimliğinin nasıl tasavvur edildiğine sıkı sıkıya bağlıdır. Kamu gücü kullanılırken, çeşitli etmenlerin tesiri altında kurulacak istikrarlı bir yapı, hakiki niyet ve anlamlarla örtüşecek midir? Peş peşe değişen siyasi değerler ve ilkeler karşısında hukuki düzen, gelişen ve büyüyen bir çınar olabilecek midir? Anayasanın bambaşka bir yönünü gözler önüne seren tartışmalar arasında *constitutionalism* düşüncesinin yeri özeldir. Hiç şüphe yok ki, demokrasilerin ‘yaşayan demokrasiler’ olabilmesi anayasa kelimesinin geniş yorumlanmasına bağlıdır⁹⁹.

Constitutional convention, doğrudan çevrildiğinde anayasal kongre/toplantı demektir. Fakat siyasi gelenek, siyasi toplanma ve yine bazı devletlerin düzenlediği toplantılar bağlamında üç ayrı kullanılışı vardır. Mesela siyasi gelenek bakımından, devlet kurumlarının kendini bağlı hissettiği, gayrı resmi ve kanunlaştırılmamış usuli sözleşmele-

⁹⁹ Konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz: Standford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/entries/constitutionalism/>

re *constitutional convention* dendiği gibi¹⁰⁰; bir siyasi toplanma/miting türü anlamında, yeni bir anayasa yazmak veya mevcut anayasayı değiştirmek amacıyla gerçekleştirilen toplantıya da *constitutional convention* denmektedir¹⁰¹. Yine Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri ve Filipinler Cumhuriyeti'nin muhtelif tarihlerde düzenlediği ve genellikle yeni bir anayasa yazmak veya o alanda beyin fırtınası yapmak amacıyla toplanan insanların katıldığı toplanmalara *constitutional convention* adı verilmiştir¹⁰². Görülen o ki, bu terim resmi ya da gayri resmi fakat bir şekilde hukuki düzen üzerinde etkili olan anayasal toplanmalar için kullanılmaktadır. "Anayasal" (*constitutional*) sözcüğü, terime Türkçedeki anayasa teriminden daha geniş bir anlam kazandırmıştır.

Constituent power bir başka çarpıcı örnek olarak değerlendirilir. Bu ibare, 'kurucu iktidar' anlamına gelmektedir. Buradaki '*constituent*' sözcüğü *constitution* ile aynı kökten olup 'inşai', 'kurucu', 'bileşen', 'oluşturan parçalardan her biri' gibi anlamları bünyesinde barındırmak suretiyle, İngilizcede anayasa'yı karşılayan kelimeye paralel olarak, işteş ve inşai niteliğini apaçık yansıtmaktadır. Fakat Türkçeye çevrilip 'kurucu iktidar' anılmaya başlandığında, iktidarın günlük dildeki izlenimi ve siyasal yönünün baskın oluşu gibi nedenler dolayısıyla sanki anayasayı yaratan güç olmaktan uzakmış gibi bir algı oluşmaktadır. Kurucu iktidar, daha ziyade siyaset biliminin bir kavramı gibi bir etkileniş doğmaktadır. Bu hatalı algıların oluşmasındaki en büyük pay, kanaatimizce Türkçede anayasa ile kurucu iktidar ibareleri arasında etimolojik ortaklığın bulunmamasıdır.

Constitutional monarchy, anayasal monarşi ya da meşrutiyet demektir. Bilindiği üzere, monarşi, saltanat, bir hükümdarın devlet başkanı sıfatıyla ömür boyu yönettiği devlet sistemidir. Anayasal monarşi ise bir saltanatta hükümdarın mutlak yetkilerinin bir bölümünü meclis-

¹⁰⁰ Wikipedia-English, op.cit., "*Constitutional convention (political custom)*" başlığı, [http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_convention_\(political_custom\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_convention_(political_custom)), erişim tarihi: 14.3.2011

¹⁰¹ Wikipedia-English, op.cit., "*Constitutional convention (political meeting)*", [http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_convention_\(political_meeting\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_convention_(political_meeting)), erişim tarihi: 14.3.2011

¹⁰² Wikipedia-English, op.cit., "*Philadelphia Convention*" başlığı, The United States Constitutional Convention (Birleşik Devletler Anayasal Kongresi), Philadelphia Kongresi veya Federal Kongre olarak da bilinir. 1787'de gerçekleştirilmiştir. ABD'nin kuruluş ve yönetim şekli ve tabii ki anayasal sorunları çözmek amacıyla toplanmıştır.

se ve diğer anayasal kurumlara devretmesini öngören ve yazılı, yazısız veya her ikisiyle harmanlanmış bir anayasa ile bu devrin teminat altına alındığı yönetim şeklidir. Bu durumda anayasal (*constitutional*) sözcüğünün terime kattığı anlam 'sınırlanmış', 'anayasayla bağlanmış'tır. Nitekim anayasal monarşi Türkçede *meşrutiyet* ile de ifade edilir ve bu kelime "*şarta bağlanmış yönetim*" demektir. Zaten Türk hukuk tarihinde, 1876 Kanun-u Esasi ile inşa edilen düzene 1. Meşrutiyet, 1909'da padişahın yetkilerinin iyice sınırlandığı yeni anayasal düzene 2. Meşrutiyet adı verilir. Anayasaların varlık amacı çoğunlukla hükümdarı sınırlamak olduğuna göre *constitutional monarchy* ibaresindeki anayasal sıfatı, 'anayasa'nın geniş anlamıyla uyum içindedir.

Constitutional patriotism, anayasal yurtseverlik demek olup Almanca *Verfassungspatriotismus* olarak ifade edilir. Alman filozof Jürgen Habermas'la ilişkilendirilen ve halen siyaset bilimci Dolf Sternberger ile birlikte anılan bir kavramdır¹⁰³. Avrupa Birliği, Avrupacılık, postnasyonalizm gibi kuruluş ve fikir akımlarının vatandaşlık yaklaşımını ifade eder. Bu bağlamda, anayasal (*constitutional*) sözcüğünün çok dikkat çekici bir anlamını bünyesinde barındırmaktadır. Şöyle ki, burada *constitutional*, "*uluslar-üstü bir kuruluşa ait ve ilişkin olma*" gibi şimdiye kadar hiç incelemediğimiz bir anlamda kullanılmıştır. Anayasa sözcüğünü dahi şimdi bulunduğu hukuki kavramsal sahadan çıkarıp başka yerlere taşıma yetisine sahip bulunmaktadır. *Constitutional patriotism* hakkında düşünmek bile, tek başına, "*anayasa*" kavramının hukuk ile siyaset bilimi arasında dalgalandığını göstermek için yeterlidir.

Constitutional symptoms, beklenmedik şekilde, bir tıp kavramıdır. Sindirim, boşaltım gibi pek çok vücut sistemini etkileyebilen kilo kaybı, yüksek ateş, bitkinlik, keyifsizlik, titreme, gece terlemesi, iştahsızlık vb. belirtileri ifade eder. Diğer bir deyimle, önde gelen, en çok görülen, belli başlı hastalık belirtilerine verilen genel addır. Görüldüğü üzere, *constitutional*'ın bambaşka bir kullanımıdır; anayasal sözcüğü 'esaslı' anlamıyla kullanılmıştır. En az *constitutional patriotism* teriminde ortaya çıkan anlam çeşitliliği kadar şaşırtıcıdır. *Constitutional thrombopathy* adını taşıyan bir başka tıp terimi olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğiz.

¹⁰³ Wikipedia-English, op.cit., "*Constitutional patriotism*" başlığı, http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_patriotism, erişim tarihi: 14.3.2011

Morning constitutional, şimdiye kadar incelenen söz varlıklarından daha ilginç bir anlama sahip olup istisnai bir deyiştir. Bu yüzden pek çok sözlükte yer almayan bu ifadeye ancak Urban Dictionary'de rastlıyoruz. Buna göre, *morning constitutional* sabah erken uyanan bir kişinin vücudunu harekete geçirmek üzere çıkıp ilk olarak herhangi bir şey satın alması halini ifade eder¹⁰⁴. *Constitutional* kelimesinin buradaki anlamını ayırt edici şekilde ve tek başına tespit etmek kolay değildir. Fakat 'ilk başta', 'ilk olarak' gibi anlamlara geldiği söylenebilecektir. Bu deyiş de, diğerleri gibi, gittikçe daha çok farklı alanda kullanılan *anayasa/constitution*, *anayasal/constitutional* terimlerinin kapsadığı ve gittikçe genişleyen sahayı gözler önüne sermesi bakımından değerlidir.

Fransızcada, anayasa kelimesini içine alan deyişlerden *conseil constitutionnel* ele alınacaktır. *Conseil Constitutionnel* Fransız Anayasa Mahkemesi'nin resmi adıdır¹⁰⁵. Fransızca-İngilizce sözlüğe bakıldığında, *conceil*, *council* (kurul) ile eşleştirilmiştir¹⁰⁶. O halde *Conseil Constitutionnel* "anayasal kurul" demektir. Buradaki *constitutionnel* sözcüğü söz konusu kurulun anayasa tarafından düzenlenmiş olduğunu belirtmek için değil; anayasal nitelikte ve kendinden başkasına ait olmayan yetkilerle donatılmış en üst düzeyde karar alabilen bir kurulu nitelemek amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla alışılmış anlamının dışına taşan, 'görevi anayasadan ibaret olmayan', 'anayasal nitelikte her türlü işle uğraşan' özelliklerini yansıtmaktadır. Bir başka Fransızca söz varlığı *traité constitutionnel*'dir. *Traité* antlaşma demektir¹⁰⁷. Dolayısıyla *traité constitutionnel* 'anayasal antlaşma'dır. Pekala bu deyiş ne tür metinlerde kullanılmaktadır? Mesela Avrupa Birliği Anayasası inşa etmeye yönelik yapılan sözleşmelerle ilgili metinlerde, bu "AB anayasası hakkında sözleşme"yi ifade edecek şekilde bu terime rastlanmaktadır¹⁰⁸. Bu bağlamda *constitutionnel* sözcüğü dar anlamdaki anayasal'ı, yani 'anayasa yapmaya yönelik', 'anayasayla doğrudan ilgili' mânâlarını içinde barındırmaktadır.

¹⁰⁴ Urban Dictionary, "morning dictionary" başlığı, <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=morning%20constitutional>, erişim tarihi: 15.3.2011

¹⁰⁵ Fransız Anayasa Mahkemesi Resmi sitesi, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/>, erişim tarihi: 15.3.2011

¹⁰⁶ Reverso French-English Online Dictionary, "conceil" başlığı, <http://dictionary.reverso.net/french-english/conceil>, erişim tarihi: 15.3.2011

¹⁰⁷ Reverso French-English Online Dictionary, "traité" başlığı, <http://dictionary.reverso.net/french-english/trait%C3%A9>, erişim tarihi: 15.3.2011

¹⁰⁸ Bernard Cassen, Le Monde Diplomatique, 25 juin 2007, La Valise Diplomatique, "Le traité constitutionnel européen ressuscité" başlıklı yazı, <http://www.monde-diplomatique.fr/carnet/2007-06-25-Retour-du-TCE>

5. TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA ANAYASA BENZERİ BELGELERE VERİLMİŞ İSİMLER

Çağdaş anayasalar tesadüfen oluşmamıştır. Hükümdarlar ile aristokratlar arsında yapılan yetki dağılımı, anayasanın tarihsel temelini oluşturmaktadır. Siyasi tarih boyunca, yönetim elitleri arasında yapılan sözleşmelerden bazılarının, bilhassa eski tarihli olanlarının, tamamen 'anayasa' olarak adlandırılmasa da birer 'anayasa benzeri belge' veya 'anayasal senet' olduğuna kuşku yoktur. Bunlar arasında İngiliz anayasal belgelerinin çoğunluğu teşkil ettiği bir çırpıda görülebilmektedir. Herhalde bu durumun sebebi, İngiliz demokratikleşme sürecinin, diğer ülkelerdeki geçişlerin aksine tedrici, peyderpey olmasıdır. Anayasal belgeler bu başlıkta ele alınanlardan ibaret değildir¹⁰⁹. Burada, belli başlı anayasal belgeler uzun uzadıya tetkik edilmeyecek; "bir kelime olarak anayasa"ya katkısı düzeyinde ele alınacaktır.

Bilinen anayasal belgelerden ilki, *Magna Carta Libertatum*'dur. Günümüzdeki anayasal düzene ulaşana kadar yaşanan tarihi sürecin en önemli basamaklarından birisi olarak kabul edilir. Konsept bağlamında daha da önemlisi, belgenin adı ile çağdaş anayasanın içeriği arasında yakın bir bağlantıya tanıklık edilmesidir. Bu sebeplerle *Magna Carta*, diğer anayasal belgelerden daha çok üzerine derinleşilmesini hak etmektedir.

Aslen, Papa III. Innocent, Kral John ve baronları arasında, kralın yetkileri hususunu karara bağlamak amacıyla imzalanmıştır. Bu belge, Kralın bazı yetkilerinden feragat etmesini, kanunlara uygun davranmasını ve hukukun kralın arzu ve isteklerinden daha üstün olduğunu kabul etmesini zorunlu kılıyordu. İngiltere'nin Normanlar tarafından işgal edilmesinden sonra krallar, derebeylerinin (baronlar, vassallar)

¹⁰⁹ Kısım ya da tamamen anayasal nitelik taşıyan, tarih boyunca pek çok belge olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: The Code of Hammurabi (B.C. 1800), Golden Bull of 1222 (1222; Hungary), Dušan's Code (1349; Serbia), Pacta conventa (1102; Croatia), Pacta conventa (1573; Poland), Henrician Articles (1573; Poland), Claim of Right Act 1689 (Scotland), Statute of Westminster 1931 Virginia Bill of Rights (June 1776), United States Declaration of Independence (July 1776), Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789; France), Constitution of Greece (1822; Epidaurus), Basic rights and liberties in Finland (1919), Fundamental rights and duties of citizens in People's Republic of China (1949), Fundamental Rights of Indian citizens (1950), Canadian Charter of Rights and Freedoms (1982), New Zealand Bill of Rights Act (1990), Hong Kong Bill of Rights Ordinance (1991)

haklarını kısıtlamaya başladılar. Baronlar bu duruma sık sık itiraz edip ayaklanıyorlardı. Nihayet İngiltere Kralı John'un, Fransa Kralı Philip Augustus'a 1214'te yenilmesi, baronlara cesaret verdi ve kralla pazarlığa giriştiler. Baronlar pazarlığın şehirde olmasını, kral da açık arazide yapılmasını istiyordu. Böylece kral, baronları askerleri ile ezip dağıtacaktı. Fakat pazarlık baronların istediğı gibi olunca, Londra şehri bir anda serseri sürüsü ile doldu. Kral bu vaziyette hiçbir direniş göstermeden baronların isteklerini kabul ederek, bunları bir ferman hâlinde yazdırdı. Magna Carta (Büyük Ferman) olarak ülkeye dağıtılan bu metinde en ilgi çeken madde, hiçbir hür insanın yürürlükteki kânunlara başvurmaksızın tutuklanamayacağı, mülkünün elinden alınamayacağı, öldürülemeyeceğı idi. Magna Carta'yı oluşturan 63 madde İngiliz feodal toplumunun çeşitli sınıf, katman ve kurumlarının geleneksel olarak sahip oldukları hak ve özgürlükleri güvenceye bağlamaktadır. Bu sınıflar içinde en önemlisi baronlardır. Bunun yanı sıra özgür köylüler de sınıflı İngiliz feodal toplumunun bir parçası olarak belgede yerini almıştır. Ayrıca fermanda, geleneksel tabiiyet (uyrukluk)¹¹⁰ hakları de resmen anımsatılıp açıkça tanınmaktadır. Kilise'nin tam özerk olmasını sağlayan temel ayrıcalıklar burada yinelenmiştir.

Magna Carta anımsattığı bu temel hak ve özgürlükleri güvenceye de bağlamıştır. Bu haklar şunlardır:

- 1) Adalet satılmaz, reddedilemez, geciktirilemez.
- 2) Suçsuza ceza verilemez.
- 3) Ceza suçla orantılı olmalıdır.
- 4) Zoralım yasaktır.
- 5) Kendilerinin izni olmadan uyrukların araçları kullanılamaz.
- 6) Ülkeye giriş ve çıkış serbesttir.
- 7) Tam bir ticaret serbestisi vardır¹¹¹.

¹¹⁰ Tabiiyet (Lat. nationis) ile vatandaşlık (Lat. civitas) farklıdır. Şöyle ki; tabiiyet, monarşiyile yönetilen bir ülkede birey ile devlet arasındaki ilişkinin adı iken; vatandaşlık liberal demokratik ülkelerde birey-devlet ilişkisinin kısa ifadesidir. 1215 İngiltere'sinde kuşkusuz monarşi ve dolayısıyla tabiiyet söz konusuydu.

¹¹¹ National Archives Featured Documents, The Manga Carta, http://www.archives.gov/exhibits/featured_documents/magna_carta/; Manga Carta History, <http://www.magnacarta.com/content/history>, erişim tarihi: 14.3.2011

Magna Carta Libertatum'u kaba hatlarıyla gördükten sonra, belgenin Latin dilinde kaleme alındığını belirtmeye sıra gelmiş demektir. *Magna* bu dilde 'büyük' anlamına gelir. *Carta* sözleşme¹¹², papirüs¹¹³ veya ferman, *libertatum* ise özgürlük demektir. O halde belge, Türkçe'de "*Büyük Özgürlük Sözleşmesi*" adı verilebilir. Bir anayasal belge için daha uygun nasıl bir isim olabilir? Sözleşme, yukarıda yer verilen bilgiler muvacehesinde, tıpkı çağdaş anayasalarda olduğu gibi temel hak ve özgürlükleri bünyesinde barındırmaktadır. Toplumsal gerçekleri dikkate olarak, sınıfsal hakları belirlemektedir. Taşıdığı isim, neredeyse, çağının bir milenyum ilerisindedir. Ve şüphe yok ki, anayasa benzeri belgeler arasından birine anayasa ünvanı verilecekse bu *Magna Carta* olmalıdır. İbni Haldun, nasıl 'sosyolojinin öncüsü' olarak anılıyorsa, *Magna Carta* da 'anayasanın öncüsü' olarak anılmalıdır.

Diğer bir esaslı İngiliz anayasal belgesi, 1628 tarihli *Petition of Right*'dır. Kralın bazı özgürlükleri ihlal etmekten yasaklanmasını amaçlar. İngiliz parlamentosunca kabul edildiği için hukuki normlar arasındaki konumu kanunla eşdeğerdir. Sözlüğe göre, *petition* çok sayıda insan tarafından imzalanan, hükümet ya da başka bir otoriteden birtakım hakların talebini içeren belgedir¹¹⁴. Sözcük, hukuk dilinde 'dava dilekçesi'ni karşılayacak şekilde de kullanılmaktadır¹¹⁵. *Right*, İngilizcede 'hak', 'doğruluk' veya 'düzen' demektir. Bu durumda Burada hem hak, hem düzen yerine kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla *Petition of Right* "*Hak Talebi*" olarak çevrilebilir. Belgenin adı, kısmi bir anayasal belge niteliğini ve bir anayasa olmayışını isabetle yansıtmaktadır.

*Habeas Corpus Act*¹¹⁶, Kral 2. Charles hüküm sürerken, 1679 yılında İngiliz parlamentosunda kabul edilmiş bir kanundur. Bu kanunun ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle *Habeas Corpus*'un bilinmesi

¹¹² İngilizceye "*chart*" olarak geçmiştir.

¹¹³ Google Çeviri Programı, Latince-Türkçe, "*carta*" başlığı, <http://translate.google.com.tr/?hl=tr&tab=wT#>, erişim tarihi: 14.3.2011

¹¹⁴ Cambridge Dictionaries Online, "*petition*" başlığı, "*a document signed by a large number of people demanding or requesting some action from the government or another authority*" http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/petition_1, erişim tarihi: 14.3.2011

¹¹⁵ Loc.cit. "*petition*" başlığı, "*a formal letter to a court of law requesting a particular legal action*" erişim tarihi: 14.3.2011

¹¹⁶ 'Charles II, 1679: "An Act for the better securing the Liberty of the Subject and for Prevention of Imprisonments beyond the Seas.", Statutes of the Realm: cilt 5: 1628-80 (1819), s. 935-38, <http://www.british-history.ac.uk/report.asp?compid=47484>, erişim tarihi: 14.3. 2011

gerekir. *Habeas Corpus* hukuksuz biçimde tutuklanan mahpusların serbest bırakılmasını veya mahkeme önüne çıkarılmasını hedefleyen, kadim, ayrıcalıklı, yargısal bir talimattır. Birey özgürlüğünü çiğneyici işlemleri gidermek için bir tutuklamanın yasallığını yargıç kararına bağlayan *Habeas Corpus* 'tur. Anglo-Amerikan hukuk sistemini benimsemiş ülkelerde tanınmış olan *Habeas Corpus* güvencesi, Roma-Germen hukuk sistemine bağlı ülkelerde genellikle yer almaz. Ama bunlar arasında da benzeri usul güvencelerini tanıyanlar vardır. *Habeas Corpus*, Latince "*vücutuna (kendine) sahiptin*" demektir¹¹⁷. *Act* ise kanun veya eylem anlamına geldiği halde burada, 'parlamentonun yaptığı soyut düzenleme, kanun' olarak kullanılmıştır. *Habeas Corpus Act*'i Türkçe'de özgün haline yakın ifade etme imkânı zayıftır; ancak "*Kişi Hürriyeti Kanunu*" denilebilir. Ki, *Habeas Corpus* kavramı olmasaydı kanuna böyle bir ad verilebileceği tahmin edilebilir. Bu kanun çağdaş anayasalardaki çekirdek haklardan olan 'hiç kimsenin hâkim kararı olmadıkça tutuklanamaması' ve diğer ceza usul güvencelerini kapsamakta ve böylece, kanaatimize göre, anayasal belge vasfına erişmektedir.

1689'da *Bill of Rights* yayınlanmıştır. "*Haklar Beyannamesi*"ni ifade eder. *Bill of Rights* sadece 1689 yılında ilan edilen belgeyi değil, bir ülkenin vatandaşlarının en önemli haklarını kapsayan her belge için kullanılabilen bir deyiştir. Hedefi, iktidarın yapacağı ihlalleri engellemektir. Nitekim bu tabir, 1789'da yapıp 1791'de tasdik edilen *United States Bill of Rights*'da da kullanılmıştır. 1689 *Bill of Rights*'a geri dönersek, belgenin uzun adı "*An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown*" (Vatandaşların Hak ve Özgürlüklerini Bildiren ve Hükümdarlıkta Veraseti Belirleyen Kanun) dur. Anayasa kelimesini içermediği halde bir anayasanın içinde olabileceklerin pek çoğunu açıkça dillendiren belgenin maddeleri incelendiğinde hem konulan isim hem de muhteva açısından anayasaya en yakın eserlerden olduğu anlaşılmaktadır.

Değinilecek son İngiliz anayasal belgesi, 1700 yılında kayda giren ve 1701 Haziranında İngiliz parlamentosunca kabul edilen *Act of Settlement*'tir. *Settlement* anlaşma, yerleştirme, uzlaştırma demektir. Cambridge Dictionary'e göre "*bir tartışmayı bitiren resmi antlaşma*"dır¹¹⁸.

¹¹⁷ Google Çeviri Programı, Latince-Türkçe, op.cit., "*Habeas*" ve "*Corpus*" başlığı, erişim tarihi: 14.3.2011

¹¹⁸ Cambridge Dictionaries Online, op.cit., "*settlement*" başlığı, <http://dictionary>.

O halde “Anlaşma Kanunu” olarak tercüme edilebilir. Belge için tercih edilen başlık, dünya genelindeki anayasal gelişmelerle ortaya çıkan kavramlardan çok İngiliz siyasi geleneğinin yarattığı kendine özgü (sui generis) yapısına uygun bir seçim olmuştur. Zira dünyadaki eğilim, hükümdarlar anlaşmalar yaparak yavaş yavaş hakları kazanmak şeklinde değil, hükümdarı yok ederek kısa sürede anayasal düzeni inşa etme yöntemiyle gerçekleşmiştir. Diğer yandan, *Act of Settlement* da *Bill of Rights* gibi, belli bir tarihte yapılan bir belgeye özgü bir özel isim olmayıp farklı belgelerde¹¹⁹ kullanılmaktadır. 1701 *Act of Settlement*, saygılı ve edebi bir dille kaleme alınmış olmasına rağmen¹²⁰, kraliçenin haklarını sınırlayıcı pek çok anayasal hüküm içermektedir. Aralarında çağdaş parlamenter hükümet sisteminin yasama ile yürütme gücünü ayırıcı ve gelenek halini almış kurallarından bazıları da bulunmaktadır. Örneğin, belgeye göre, Tacın (kraliçenin) emri altında çalışan ya da Tacın ödenek bağladığı hiç kimse meclis üyesi olamaz¹²¹. Sonuç olarak, şekil (başlık, belge adı) itibarıyla 1701 *Act of Settlement* anayasa benzeri belge oluşundan şüphe edilmesine gerek olmayan bir eserdir.

Sened-i İttifak, anayasacılık tarihinde *Manga Carta*’ya bir boyutuyla benzeyen bir ‘anayasa benzeri belge’dir. Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal gelişmenin ilk adımı olarak, 1808 yılında merkezi hükümetin temsilcileri ile âyanlar arasında kabul edilip imzalanan *Sened-i İttifak* gösterilir. Bu senetle, devlet işlerine resmi sıfatı haiz memurlardan başkasının karışamayacağı, iktidarın kullanılmasına sadrazamın katılacağı ve bundan dolayı kendisinin sorumlu tutulacağı gibi hükümler yer almış, buna karşılık âyan temsilcileri, içlerinden birinin devlete karşı ayaklanması halinde bunun bastırılmasına yardımcı olacaklarını taah-

cambridge.org/dictionary/british/settlement_1, erişim tarihi: 14.3.2011

¹¹⁹ Bunlardan bazıları şunlardır: Act for the Settlement of Ireland 1652- in response to the Irish Rebellion of 1641, Act of Settlement 1657- ratifying previous decrees from the Act for the Settlement of Ireland 1652, Act of Settlement 1662- a partial reversal of the Act of Settlement of 1652, Poor Relief Act 1662 (*The Settlement Act*) -clarify which parishes were responsible for Poor Relief, Act of Settlement 1690, declare the (Presbyterian) Church of Scotland to be the Established Church in Edinburgh, Act of Settlement 1703, clarifying the status of the population of the Isle of Man, http://en.wikipedia.org/wiki/Act_of_Settlement, erişim tarihi: 14.3.2011

¹²⁰ İngiltere Parlamentosu Resmi Sitesi, Act of Settlement, <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2/section/I>, erişim tarihi: 14.3.2011

¹²¹ Naamani Tarkow, ‘The Significance of the Act of Settlement in the Evolution of English Democracy’, *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4. (December, 1943), p. 547, Wikipedia-English, “Act of Settlement 1701” başlığı, http://en.wikipedia.org/wiki/Act_of_Settlement_1701, erişim tarihi: 14.3.2011

hüt etmişlerdir. Sened-i İttifak, bu niteliğiyle ilginç bir anayasal belge olmakla birlikte, hükümlerinin uygulanmasını sağlayacak mekanizma getirmemiştir. Gerçekte bu belge, merkezi hükümetin ne kadar zayıflamış olduğunun bir kanıtıdır. Nitekim birkaç yıl içinde Mahmut II merkezi otoriteyi güçlendirince, Sened-i İttifak hükümlerini tanınamıştır¹²². Sened-i İttifak, 'anlaşma/bağlaşma belgesi' gibi bir anlama gelmektedir. İmzalanan belge için konulan isim, senedin, bir anayasa değil, anayasa öncesi döneme ait 'bir aristokratik iyi niyet akdi' olduğunu simgelemektedir. Zaten işin aslı da böyledir.

Sened-i İttifak'ı takiben anayasal belge niteliğindeki metinlere baktığımızda *Tanzimat Fermanı* ile *Islahat Fermanı* ön plana çıkmaktadır. Gerek isimleri gerekse muhtevaları itibarıyla ortak noktaları fazla oldukları için birlikte ele almakta yarar vardır. Osmanlı anayasal gelişmesinin ikinci aşaması, 1839 tarihli Tanzimat Fermanıdır. Bu fermanla, devletin bütün uyrukları için can, mal ve ırz güvenliği vaat edilmiş, vergi ve askerlik işlerinin de bir düzene bağlanacağı söylenmiştir. Bu vaatler, 1856 Islahat Fermanı ile de doğrulanmış; ayrıca bu ferman, din farkı gözetmeksizin bütün devlet uyruklarının eşit işlem görmesi ilkesini de getirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında yer alan ilkeler, hukuk devletinin gelişimi bakımından önemli olmakla beraber, hâlâ bu ilkelerin etkinliğini sağlayacak ve padişahın yetkilerini sınırlandıracak mekanizmalar kurulmuş değildir. Ferman hükümlerine uyup uymamak, padişahın takdirine bağlıdır¹²³. Dilbilimsel bakış ile fermanlar incelendiğinde şunlar ortaya çıkmaktadır: *Tanzimat*, düzenleme'nin çoğuludur; *ferman* ise 'emir' demektir. Her ne kadar *ferman*'ın bir "*anayasa ilan yöntemi*" olduğu söylene de, kanımızca anayasanın eşitler arasında (inter pares) sözleşme olması gerekir ki *ferman*'ın tek taraflı irade beyanı olduğu bilinmektedir. *Tanzimat* ise adından da anlaşılacağı üzere mevcut düzen içinde düzenleme biçimindeki birtakım yenilikleri ifade etmektedir. *Islahat*'a gelince o da düzeltme demektir; *tanzimat*'ın bir başka söyleniş şeklidir; tarih terimi olarak ise var olan düzenin aksayan yanlarının düzeltilmesini ifade eder. Bir anayasadan beklenen, eskiyi yıkması, sıfırdan yeni bir hukuk düzeni inşa etmesidir; düzeltme yapması değil! Ne Tanzimat Fermanı, ne de Islahat Fermanı, isminde anayasal kuvveti sergileyecek herhangi bir ibare barındırmamaktadır.

¹²² Özbudun, op.cit., Türk Anayasa Hukuku, s.25-26

¹²³ Loc.cit., s.26

6. SONUÇ

Hukukun vazgeçilmez aracı dil olduğundan, anayasa gibi önde gelen hukuki terimlerin dilbilimsel yerindelik denetimine tabi tutulmasına ihtiyaç vardır. Tabii, pek çok ülkenin hukukunda görüldüğü üzere Türk Hukukundaki kurumların Avrupa'daki gelişmelerden sonra ve onlardan ilham alınarak yaratıldığı göz ardı edilmeyerek, Batı dilleri önde gelmek kaydıyla yabancı diller bilimsel incelemelere dâhil edilmelidir. Hukuk alanındaki çalışmalara derinlik kazandıran, resmin tamamını görmeyi sağlayan bu yaklaşım hukukun tarih ve dil-bilgisiyle bağını sağlamlaştırmaktadır.

Bu çalışmada anayasanın bir kelime olarak tarihsel yolculuğu incelenmiştir. Bunun için öncelikle kelime-kavram ayrıştırmasına gidilmiş, “*bir kavram olarak anayasa*”nın başka bir makalenin konusu olduğu düşünülerek mümkün olduğunca kavramsal tartışmalara girilmemiştir. Diğer yandan, anayasa için tercih edilen kullanımların anlamı karşılayıp karşılamama bakımından değerlendirmesi “*Türkçede Anayasa*” ve Yabancı Dillerde Anayasa” bölümlerinde ayrı ayrı yapılmıştır. Pozitif hukuktaki “*anayasa*”lar ihmal edilmemiştir. Dilbilimsel yaklaşımların hukuk dünyasındaki yansımalarına gerektiğince yer verilmiştir. Ayrıca anayasa öncesi döneme ait “*anayasal belge*”lerin en önemlileri ile özellikle Türkçe ve İngilizcede anayasa sözcüğünün geçtiği söz öbekleri/kavramlar da incelenmiştir.

Bir kelime olarak *anayasa*, artık bilimsel eserlerde artık yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu yüzden *anayasa*’yı bir kenara atarak yeni anayasa’yı ifade etmek için Türkçede yeni kelimeler bulmaya çalışmanın bilime faydalı olmayacağı düşünülmektedir. Kuşkusuz bu durum *anayasa*’yı eleştirilmekten masun kılmaz. Fakat anayasa hukuku ve diğer alanlarda bilim üretirken onun yerine ikamesini bulmaya gerek yoktur.

Bu çalışma, hukuk biliminin tarih ve dilbilgisi ile arasındaki illiyet köprülerinin aydınlatılmasına bir nebze katkıda bulunmuşsa amacına ulaşmış demektir.

Son olarak söylemek gerekir ki, etimolojinin zengin hazinesi, hukukun hizmetindedir.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar

- GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş, Ekin Yayınları, 2009
- GÖZLER, Kemal, Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, 2009
- GÖZLER, Kemal Anayasa Hukukunun Metodolojisi, Ekin Kitabevi, 1999
- KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 1993
- LIDDELL H.G. & SCOTT R., Greek-English Lexicon With a Revised Supplement, Clarendon Press-Oxford, 1996
- MEMİŞ, Emin, "Anayasayı Yeniden Yapma ve Değiştirme Üzerine Analizler", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIV, Aralık 2010, Sa. 2
- ÖZBUDUN, Ergun Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 2005
- SARAÇ, Tahsin, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Adam Yayıncılık, 1999
- TARKOW, Naamani, 'The Significance of the Act of Settlement in the Evolution of English Democracy', Political Science Quarterly, Vol. 58, No. 4. (December, 1943) -aktarma-
- AKAL, Cemal Bali, Devlet Kuramı, Dost Yayınları, 2000
- AKAL, İktidarın Üç Yüzü, Dost Yayınları, 2003
- AKTAN, Coşkun Can, Anayasal İktisat, İz Yayınları, 1998
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Anayasa Yargısı, Yetkin Yayınları, 1996
- ARSEL, İlhan, Anayasa Hukuku: Demokrasi, Doğu Matbaacılık, 1964
- ATAR, Yavuz, Karşılaştırmalı ve Notlu Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Önceki Anayasalar, Mimoza Yayınları, 2008
- ATAR, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza Yayınları, 2009
- BASTID, Paul, L'idée de constitution, Paris, Economica, Coll. "Classique", 1985 --aktarma-

İnternet Kaynakları

Oxford Dictinonaries Online, <http://oxforddictionaries.com>

Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, <http://www.cnrtl.fr/>

National Archives Featured Documents, http://www.archives.gov/exhibits/featured_documents/index.html

Standford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/>

Cambridge Dictionary Online, <http://dictionary.cambridge.org/>

Merriam-Webster Dictionary, <http://www.merriam-webster.com/>

Encyclopedia Britannica Dictionary, <http://www.britannica.com>

İngiltere Parlamentosu Resmi Sitesi, Act of Settlement, <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2/section/I>

Yunan Parlamentosu Resmi Sitesi - İngilizce versiyonu, <http://www.hellenicparliament.gr/en/>

Ectaco Dutch-English Online Dictionary, <http://www.ectaco.co.uk/free-online-dictionaries/?jsessionid=bc30a212758d741c5025>,

The Magna Carta Institute For Human Rights and Obligations web site, <http://magnacarta.com/>

CASSEN, Bernard, Le Monde Diplomatique, 25 juin 2007, La Valise Diplomatique, “*Le traité constitutionnel européen ressuscité*” başlıklı yazı, <http://www.monde-diplomatique.fr/carnet/2007-06-25-Retour-du-TCE>

Reverso French-English Online Dictionary, <http://dictionary.reverso.net/>

Fransız Anayasa Mahkemesi Resmi sitesi, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/>

Urban Dictionary, <http://www.urbandictionary.com/>

Wikipedia- İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Felemenkçe, Arapça, Farsça, www.wikipedia.org

Spanish Dictionary, <http://www.spanishdict.com>

- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Bealingus Online Dictionary, <http://www.dict.tu-chemnitz.de/>
- GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Metodolojisi <http://www.anayasa.gen.tr/metodoloji-3-s-117-196.pdf>
- GÖZLER, Kemal, “*Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloğu Kavramına İhtiyaç Var mıdır?*” başlıklı makale, <http://www.anayasa.gen.tr/blok.htm>
- SEVİĞ, Vasfi Raşid, “Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Hukuku, 1938, Ankara, Ulus Basımevi, <http://www.nadirkita.com/t-c-teskilati-esasiye-hukuku-cild-i-kitap798069.html>
- TBMM Kütüphanesi, Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İnkılap Kitabevi, http://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-search.pl?op=do_search&number_of_results=10&startfrom=11&kohafield=author&field_value=Ba%C5%9Fgil,%20Ali%20Fuat&pg=2&serverid=-1&reorder=
- Etranslator Web Site, <http://www.etranslator.ro/>
- NAİR, Güney, “*Bilgi'nin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları*” C.Ü. İBF Dergisi Doç. Dr. Feramuz Aydoğan'ın anısına
- Google-Çeviri Programı, Latince-Türkçe, <http://translate.google.com.tr/?hl=tr&tab=wT#>
- Güneş Vakfı İlim Kültür ve Sanat Merkezi Kütüphanesi, <http://www.gunesvakfi.org/kutuphane/t.htm>